

Uitgave van de Historische Kring Gent, 16e jaargang (2009) nummer 1

Ganita mare

Colofon: Op voorlaatste pagina

Deze mare is bestemd voor:

Zie enveloppe/omslag

De Kommerdijk in winterse omstandigheden

Foto: M. van Moerkerk.

2. Jaarprogramma eerste helft 2009. Jaarlijkse contributie
3. De burgemeestersketting. Toelichting dhr. B. Janssen op zijn lezing
4. De oude letters zijn terug
6. Een dorpswandeling in Gendt? Verhuizen? Nieuwe Tooroptentoonstelling in het Valkhofmuseum
7. Een kleispoor door Gendt
13. Bijenteelt in Gendt en omstreken
15. IJzer uit de regio (de DRU)
19. Door de duivel gescheten
22. Oproep materiaal oud-Indiëgangers. Aanwinsten
23. Twee eeuwen Gelderse bakstenen
24. De canon van Lingewaard
26. IJs en kou in de Oorlogswinters
27. Advertenties Nieuwjaar 1969
28. De Ring
29. Tabak in de Tweede Wereldoorlog
30. Een Gendts pijpje. Overleden.
31. Welkom nieuwe leden en colofon

Jaarprogramma 2009

Als herinnering geven wij u hieronder nog even een overzichtje van wat de komende tijd nog bij ons gaat gebeuren.

Lezing Bakstenen en dagelijks Brood – Dr. Ben Janssen

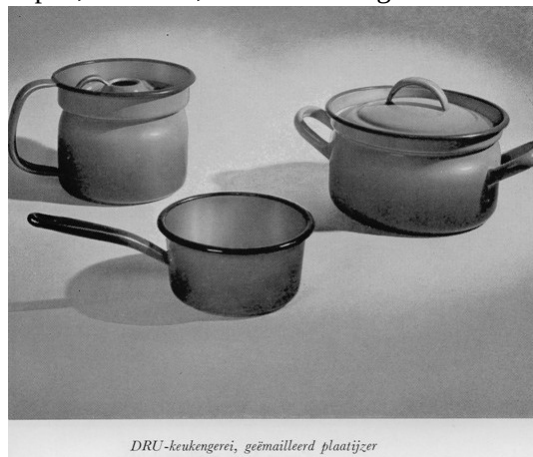
Ben Janssen heeft diverse publicaties over de steenfabricage op zijn naam staan. Hij is zelfs op dit onderwerp gepromoveerd. In november jl. is een nieuw boek van zijn hand over dit onderwerp verschenen en dit was de aanleiding om hem opnieuw voor een lezing te vragen.

De lezing is op woensdag 25 maart 2009 om 20.00 uur in de Blauwe Zaal van de Leemhof, Dorpstraat 1 te Gendt

Excursie naar het Nederlands IJzermuseum (voormalig fabriekscomplex DRU)

Dit jaar gaan we op excursie naar Ulft. Het IJzermuseum is een initiatief van de Historische Kring Gendringen en is tot stand gekomen toen de oude gieterijpanden in Ulft volledig gesloopt dreigden te worden. IJzergieterijen waren voor

het stroomgebied van de Oude IJssel van even grote betekenis als de steenfabrieken dat waren voor de Waaloever gebieden. In het IJzermuseum wordt een beeld gegeven van alle aspecten van het ijzergieten. Alle facetten van het productieproces komen aan de orde. In het museum zijn nog veel producten waar fabrieken als DRU, Becking en Bongers en de Keppelse IJzergieterij wereldberoemd door zijn geworden te zien. Wie kent niet de oranje potten en pannen, gietijzeren badkuipen, haarden, kachels en gasfornuizen?

DRU-keukengerei, geëmailleerd plaatijzer

Een bezoek aan het IJzermuseum is voor velen een feest van herkenning. Voor anderen een uitgelezen kans om kennis te nemen van de ijzerindustrie. Een industrietak waar vroeger het brood even zuur verdiend werd als de baksteenindustrie. **Zien we u zondag 17 mei 2009 om 12.30 uur ook bij de Historische Kring Gende? We vertrekken vanuit Villa Ganita zodat u kunt carpoolen.**

U kunt ook rechtstreeks gaan, Hutteweg 24 of Frank Daamenstaat naast nr. 4, in Ulft (afhankelijk van de bouwwerkzaamheden). We beginnen daar om 14.00 uur. Tot dan!

Ria Schouten

Jaarlijkse contributie

De jaarlijkse contributie blijft ongewijzigd op € 15,-- (of incl. jaarboek Terugblik € 22,--). Deze wordt in maart automatisch geïncasseerd bij de leden die een opdracht tot incasso hebben afgegeven. De overige leden ontvangen een nota voor dit bedrag.

Als u ook over wilt gaan op automatische incasso dan horen wij dit graag van u. Wij sturen u dan een machtigingsformulier toe.

Uw penningmeester, **Geert Witjes**

Gendtse burgemeestersketting

Na de herindeling kreeg de Historische Kring Gendt de burgemeestersketting van Gendt in bruikleen. Een mooie aanwinst bij onze portret-tengalerij van oud-burgemeesters van Gendt in de burgemeesterskamer.

Het is er een met zware zilveren schakels, eindigend in een penning met daarop de Nederlandse leeuwen en Je Maintiendrai (ik zal handhaven). Begin van dit jaar vroeg de Gemeente Lingewaard de ambtsketting echter terug. Die van Gendt zal voortaan tezamen met de ambtsketenen van Huissen en Bemmelen permanent in een vitrine in het gemeentekantoor van Bemmelen geëxposeerd worden. De burgemeester, Harrie de Vries, zal je de oude kettingen niet zien dragen; hij heeft bij zijn aantreden namelijk een hele nieuwe voor Lingewaard gekregen. Ja, die met de vlinder....

Een oude schoolplaat laat treffend het zware werk op de steenfabriek zien

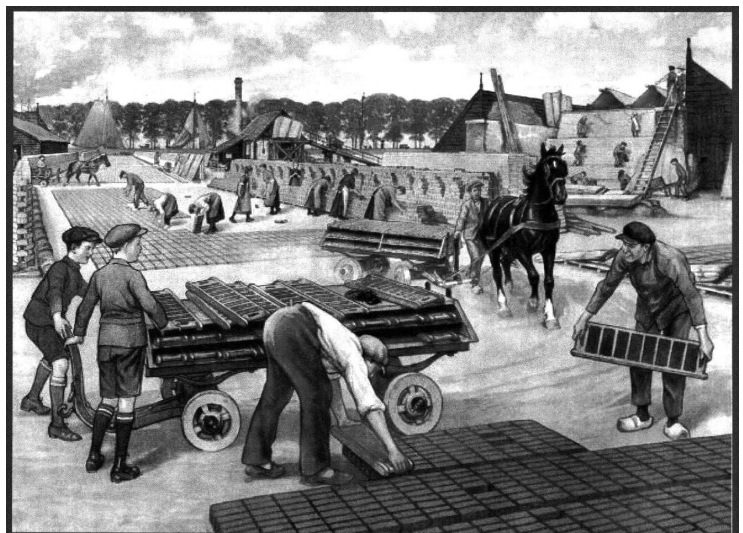
Bakstenen en dagelijks brood

De Nederlandse baksteenfabricage die vooral in de uiterwaarden langs de grote rivieren werd uitgeoefend, is in de afgelopen halve eeuw totaal van beeld veranderd. Ooit lagen de veldovens langs de oever als kralen aan een snoer. Ze werden vervangen door de ring- en vlamovens met hun hoge schoorstenen, die nagenoeg allemaal uit het rivierengebied zijn verdwenen. Van Arnhem tot voorbij Vianen waren meer dan 45 steenfabrieken te vinden. Ooit stonden er langs de Boven-Rijn en Waal vanaf de Duitse grens tot Nijmegen meer dan 40 steenfabrieken. De namen klinken nog bekend in de oren: Terwindt, Van Heukelum, Van der Made, Burgers, enzovoort. Nu zijn er in heel Gelderland nog geen 25 fabrieken meer in bedrijf. Ruïnes en herinneringen restten ons van een bedrijfstak die tot in de jaren zestig van de vorige eeuw aan duizenden mensen werkgelegenheid bood. Door sluiting, sanering en schaalvergroting zijn er thans in heel Nederland nog maar 45 steenfabrieken in exploitatie.

Dikwijls woonde het arbeidersvolk onder erbarmelijk omstandigheden in huisjes op het fabrieksterrein en werden zij als sociale groep genegeerd door de plaatselijke bevolking. Ook dit steenvolk is verdwenen. Werkten er in 1920 nog circa 20.000 mensen in de baksteenindustrie, thans zijn het er minder dan 1700. Maar de productie is wel vergroot.

Deze met name sociale thema's komen met betrekking tot de verdwenen steenfabrieken in Gendt en omstreken in de voordracht aan de orde en worden geplaatst tegen de algemene achtergrond van de ontwikkeling van de Gelderse baksteenindustrie. De voordracht wordt geïllustreerd met dia's.

Ben Janssen

De oude letters zijn terug.

Sinds afgelopen oktober zijn de letters DE BATAVEN weer op de muur van de verblijfsruimte van Sportpark Walburgen terug na enkele jaren afwezigheid. Want ze dateren eigenlijk van 1961, toen ze op de kleedkamermuur van het oude voetbalcomplex van De Bataven in Walburgen aangebracht werden en wel bij de oplevering van het gebouw.

Tot dan had de club namelijk in Hulhuizen gevoetbald. Maar in 1961 verhuisde de club naar Gendt. Nadat de velden, wegen en beplanting in Walburgen door de gemeente aangelegd waren, legde burgemeester Van der Meulen in mei 1961 de eerste steen voor het clubgebouw en de kleedkamers. Diezelfde dag metselden veel van de daarbij aanwezige leden van de club voor f 0,50 per steen eigenhandig een stuk van de muren op en de maanden daarna bouwden ze druk verder. Zodoende waren eind van dat jaar de kleedkamers en het clubgebouw klaar. In het gebouw

Wim was de toenmalige voorzitter van De Bataven en tevens gemeentearchitect, dus een betrokken en creatief persoon. Later is hij nog erelid van De Bataven geworden. Hij maakte zoals te zien is een ontwerp in een apart lettertype. Theo Eltink voerde de letters in smeedijzer uit. Een achttal jaren later, in 1969 was al uitbreiding van de kleedkamers en de kantine nodig. Toen werden de letters al even verwijderd en herplaatst.

Een paar jaar geleden is zoals bekend een heel nieuw sportcomplex verrezen. Piet Wegh, de beheerder miste onlangs de letters en op zijn instigatie heeft Theo Eltinks ze samen met Jan Hermesen wederom opgeknapt, geschilderd en op de kantine aangebracht.

Een recente foto laat zien hoe de letters De Bataven weer het sportcomplex opsieren. Rechts het een tijd terug al herplaatste kunstwerk van het Ambacht Haalderen

zaten ook een buffet, keuken, bestuurskamer en bezoekersruimte.

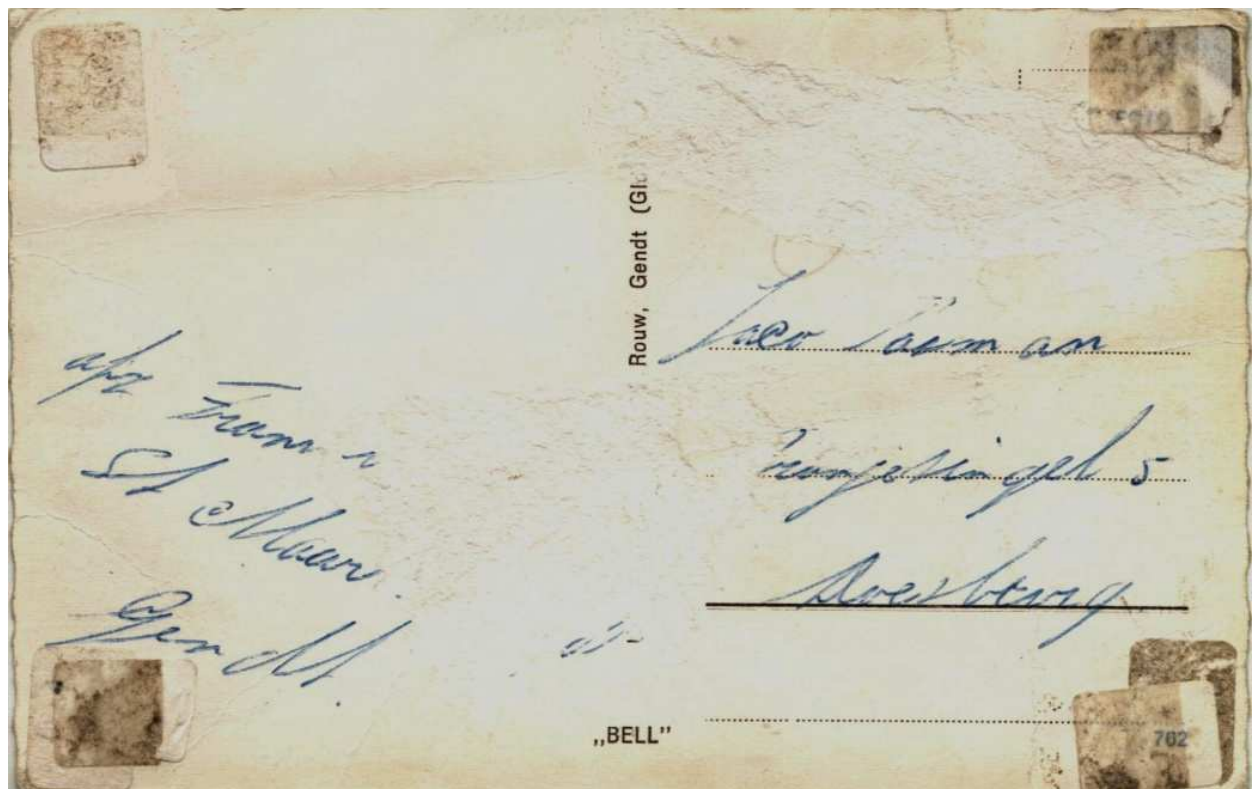
Met een fancy-fair van supporters en Gendtse inwoners was het nodige geld daarvoor bijeengebracht en zelfwerkzaamheid had de rest gedaan. De letters voltooiden het geheel en waren naar een ontwerp van Wim Schouten.

Zo is weer een stukje Gendts verleden terug. Misschien dat ze u bij een bezoek aan de sporthal nu gaan opvallen.

Yvonne de Boer

Zo zag het gebouw van De Bataven er tussen 1961 en 1969 uit, met de letters en ook nog het kunstwerk van Ambacht Haalderen rechts in de oorspronkelijke staat.

De ansichtkaart, waarvan u hier de voor- en achterkant ziet, is in het bezit van Theo Eltink. Hij zag deze kaart jaren geleden op een markt en heeft die meteen gekocht. Voor hem als maker van de letters en fan van de voetbalclub had die niet alleen historische, maar ook emotionele waarde. Maar voor ons is niet alleen de voorkant interessant. Net als met een fraai schilderij, kan de achterkant ook wel wat vertellen. We weten

daardoor dat de kaart door boekhandel Rouw uitgegeven is.

De kaart is gestuurd aan Jaco Pasman, Oranjesingel 5 te Doesburg. De afzender levert een puzzeltje op. Het is Frans v. ?, wonende aan de St. Maartenstraat in Gendt. Wie kan ons vertellen welke Frans dit geweest kan zijn?

Yvonne de Boer

Een dorpswandeling in Gendt?

Af en toe hebben we wel eens voor bekenden een soort historische speurtocht door Gendt georganiseerd. En dan blijkt dat ook de echte Gendtenaar nog niet alle plekjes of bepaalde weetjes over Gendt kent. Weet u bijvoorbeeld zelf (nog) hoe de Dorpstraat in Gendt vroeger heette? Na zo'n speurtocht horen we altijd dat het toch wel leuk is om weer wat meer over de eigen omgeving te weten.

Daarom willen we eens polsen of er bij u belangstelling bestaat voor een dorpswandeling in Gendt. In Huissen houdt de historische kring regelmatig voor allerlei belangstellenden een stadswandeling en daar is behoorlijk veel vraag naar. Bij interesse stellen we voor dat we dan met een groepje een uur lang al wandelend op pad door Gendt gaan om eens iets te vertellen over straten, huizen en kunstwerken onderweg. Dan komt automatisch ook de Gendtse historie op de proppen, hoe lang Gendt bestaat, waarom een bepaald kunstwerk op juist die plaats is gekomen, wat een belangrijke archeologische vindplaats is, welke architectuurstijl een huis heeft, etc.

Bij genoeg belangstelling vindt de première plaats op zondag 29 maart a.s. om 14.00 uur vanaf Villa Ganita. De prijs wordt per persoon € 2,50. U moet zich dan vóór 22 maart aanmelden via historischekringgente@betuwe.net of telefonisch bij de secretaris, tel. 0481-422400.

Verhuizen? Laat het ons weten!

Graag onderstaand formulier invullen en deponeren in de brievenbus van:

Villa Ganita
Nijmeegsestraat 19
6691 CK GENDT

Naam:

Huidig adres:

Verhuisdatum:

Nieuw adres:

Postcode en woonplaats:

.....✂.....

Nieuwe Toorop-tentoonstelling in het Valkhof Museum

Momenteel heeft het Valkhof Museum te Nijmegen t/m 14 juni opnieuw een tentoonstelling over Jan Toorop. De vorige was een groot succes en daarom wordt ditmaal eens extra aandacht besteed aan zijn werk uit de periode dat hij in Nijmegen woonde. Dit was van ca. 1909 tot 1916. Ook een deel van zijn correspondentie met vrienden en klanten uit die tijd (een paar jaar geleden boven water gekomen), is er te zien. Toorop was naar Nijmegen verhuisd, omdat hij het klimaat en de lucht hier prefereerde boven Amsterdam. Hij had een echte handelsgeest. Juist in die tijd maak-

te hij via een fotografisch procedé reproducties van veel van zijn tekeningen. Ze zijn bijna niet van echt te onderscheiden, vooral als hij ze nog eens ingekleurd en gesigneerd heeft. Die werden dan op straat vanuit een handkar aan de man gebracht, en vonden gretig aftrek bij zijn bewonderaars en verzamelaars. In menig kerk hangt een kruiswegstatie van Toorop en die afbeeldingen zijn bijna altijd kopieën. Ik weet nog dat ik in het klooster Bethlehem van de zogenoemde zusters van Hallo in Nijmegen was en dat iedereen verlekterd naar de kruiswegstaties keek, totdat bleek dat het reproducties waren. Opeens was het toch minder leuk en in ieder geval minder waard. Ik kwam ze later ook nog eens tegen in de kapel van verzorgingshuis Boszicht in Nijmegen en waarschijnlijk was dat het puntje van de ijsberg. Niet dat de kopieën niet mooi zijn, maar in het museum zijn ook de meer waardevolle originelen te zien, die hiervan de grondslag vormden. Daarom heet de tentoonstelling ook "Een echte Toorop?".

Yvonne de Boer

Een kleispoor door Gendt

In het voorjaar van 1994 verdween de diesellocomotief Diema van steenfabriek De Zandberg voorgoed van het fabrieksterrein. Door modernisering en door de klei voor de steenfabricage met vrachtwagens aan te voeren waren namelijk locomotief, lorries en spoor overbodig geworden. Toen pas kwamen enkele leden van de Historische Kring Gende op een groots idee. Die locomotief had voor Gendt en de historische kring een mooi aandenken kunnen zijn; zelfs een soort monument om ons te herinneren aan de kleiaanvoer voor de steenfabricage in de Gendtse polder en de zware arbeid op de steenfabrieken. De locomotief was echter al gegeven aan een Smalspoorvereniging in Wijchen, die overigens ook een goede bestemming was. Henk Leensen werkzaam op De Zandberg, praatte daarover met de bedrijfsleider Ton Giessen. Beiden vonden het jammer dat het zo gelopen was en dat ze niet eerder op het idee waren gekomen om de Diema in Gendt een plaatsje te geven.

Fabrieksspoor voor de aanvoer van klei

Geschiedenis

Door een tekort aan klei voor de steenfabricage aan het begin van de vorige eeuw, ook omdat er in de Gendtse Polder toch al veel klei was weggehaald, ontstond het plan om ook binnendijs klei af te graven. De steenfabrikant die dat graag wilde, was J.M.A. Dorsemagen. Hij was toen de eigenaar van steenfabriek De Buitenpolder in Gendt.

Heel veel Gentenaren en des te meer gezinnen waren afhankelijk van de steenfabrieken. Waarschijnlijk dat daarom vergunning werd verleend door het Rijk, Rijkswaterstaat en de

gemeente om een coupure te mogen maken in de dijk om zo klei te kunnen afgraven op het perceel Walburgen. Vanzelfsprekend stond de gemeente Gendt ook achter deze plannen om ruimte te creëren voor de aanleg van een spoorbaan. De stukken grond op Walburgen waar het om ging, waren vroeger van de grootgrondbezitters Gerrit Bruinissen (Breunissen) en burgemeester Gerrit Willem Merkes.

De aanleg van de tunnel door de Waaldijk (1920-1921)

In het jaar 1920 werd begonnen met de aanleg van de tunnel door de Waaldijk. Dat gebeurde op de plaats waar nu de Burgemeester van der Meulenlaan en de Europalaan bij elkaar komen aan de Waaldijk. Deze tunnel werd aangelegd om klei-aanvoer voor de steenfabricage over spoor mogelijk te maken. De kosten voor de te maken tunnel (coupure) waren voor rekening van steenfabrikant Dorsemagen. Toen in 1921 een zware excavateur (graafmachine) per schip was aangekomen om de klei af te graven, moest deze vervoerd worden van Damschuur (Vahali) naar Walburgen. Voor dit transport was heel veel paardenkracht nodig. Er werden paarden (Belzen) van Meurs, Milder en Schaars, acht in totaal, ingezet om het karwei te klaren. Bij de afrit aan de Markt hadden voerlui en paarden de boel niet meer onder controle en moesten enkele bomen het ontgelden. De excavateur was een uitkomst, want nu hoefde de zware, natte klei niet meer met de schop in de lorries geladen te worden.

Toen in 1921 de tunnel door de bandijk klaar was, kon de klei vervoerd worden in kiplorries die getrokken of geduwd werden door een diesellocomotief.

De excavateur (graafmachine) in werking bij Steenberg (gat van Smijers)

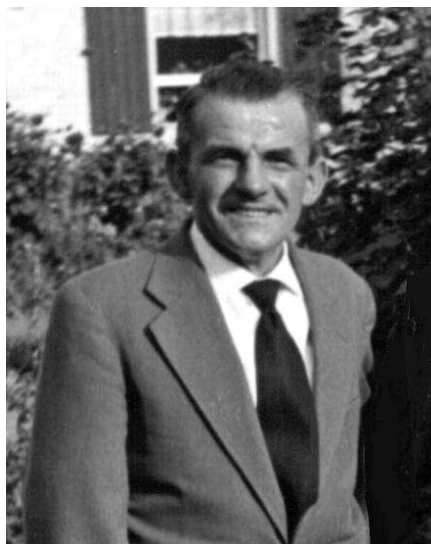
In eerste instantie werd klei afgegraven op Walburgen en in 1938 kreeg steenfabriek de Waalsteen vergunning om ook op Steenberg aan het Galgendaal (het gat van Smijers) klei af te graven. In dat jaar is ook het spoor gelegd over de kruising Nijmeegsestraat-Kruisstraat. Dit af te graven perceel was eigendom van de kosterij van Gent (hervormde kerk). Door de kleiwinning van destijds is dus het gat van Smijers en het zwembad Walburgen ontstaan.

De machinist voert de locomotief met volle lorries door de tunnel naar de kleibult

Route

Vanaf Steenberg ging de loc met lorries over de kruising Nijmeegsestraat-Kruisstraat. Bij de familie Wannet staat nog altijd de locomotievenloods waarin de locomotief 's nachts en in het weekend gestald werd. Vandaar ging het spoor achter langs de woningen aan de Nijmeegsestraat, vervolgens de kruising met de Poelwijklaan over en dan de spoordam op die daar gemaakt was om zo de tunnel door te rijden. In de Gendtse polder aangekomen ging de rit met een grotere stoomlocomotief naar de kleibult van Dorsemagen en later, in 1929, naar de kleibult van steenfabriek De Waalsteen.

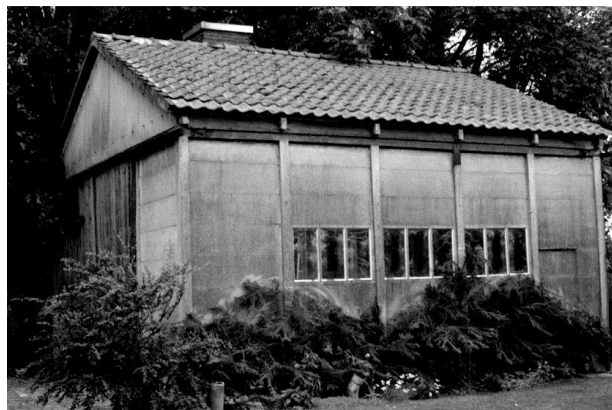

Machinist Hentje Roelofs

De machinisten waren voor zover bekend:

Hentje Roelofs
Hentje Kerkman
Jan Willem Santbergen
Jan Tillemans
Carel Stokman
Hein Wegh
Kees Doornenbal
Sander Hendriks
Jan v.d. Brink
Jan Peters.

De machinisten reden met locomotieven van het merk Montaans, Deutz en Skoda

De loods voor de locomotieven op het perceel van de familie Wannet

Zwembad

Nadat er al een flink gat was gebaggerd op Walburgen, kwamen enkele leden van de gemeenteraad op het idee om op de uitgebaggerde plaats een zwembad aan te leggen. Er werd in de gemeenteraad flink over gediscussieerd. Het probleem was dat er niet gemengd gezwommen mocht worden.

Het voorstel om er een afzetting van fijnmazig gaas te zetten zodat de jongens en meisjes gescheiden zouden zijn, heeft het niet gehaald. In 1961 is er alsnog een zwembad aangelegd, maar dat was wel 35 jaar later en toen mochten de jongens en meisjes wel samen in bad.

Tunnel

De tunnel is aangelegd door de firma Verbeek uit Arnhem, een specialist in gewapend beton.

In de ontstane opening door de dijk stonden betonnen landhoofden met zowel buiten als binnendijks schotbalk sponningen. In geval van nood (hoogwater) kon de coupure gedicht worden met schotten en zandzakken. Dat werk werd gedaan door de steenfabrikant onder toezicht van Rijkswaterstaat. Op avonden en in weekenden werd de tunnel ook wel eens bezet door verliefde stelletjes; hij was dus niet voor niets aangelegd.

De in 1920-1921 aangelegde tunnel is na 1959 niet meer gebruikt. In 1965 is de tunnel met beton dichtgestort. Bij de dijkverzwaring in 1990 moest al dat beton er weer uitgehaald worden. Dat werk heeft heel wat moeite en tijd gekost, omdat al die beton fijn getrild moest worden.

De tunnel is hier blootgelegd om gesloopt te worden

RODRUZA

Begin jaren tachtig van de vorige eeuw waren drie steenfabrieken samengegaan. De steenfabrieken Rossum, Druten en De Zandberg vormden samen de naam RODRUZA. In 1989 was steenfabriek Druten al gesaneerd en in een loods op dit bedrijfsterrein waren nog diverse materialen, lorries en zelfs een locomotief opgeslagen. Geert de Haar uit Bemmelen, die in Druten onderhoudsmonteur was geweest en na de sanering mee naar De Zandberg gekomen was,

Het fijn trillen van de beton

wist precies wat er stond. Ton Giessen heeft in een gesprek met dhr. Terwindt, directeur van RODRUZA, de mogelijkheid gekregen om die loc, een Deutz diesel en bijna identiek aan de Diema, te adopteren. Henk Leensen legde het plan voor aan het bestuur van de Historische Kring Gende en dit werd met enthousiasme ontvangen, zelfs nog in grotere mate door ondergetekende, omdat mijn vader ook op de steenfabriek gewerkt had. Daarna ging het allemaal in een sneltreinvaart. De plaats waar de loc en de lorries moesten komen te staan, was niet zo moeilijk, op de spoordam natuurlijk, waar vroeger de tunnel door de dijk geweest was. Dini v.d. Bergh, secretaris van de H.K.G., legde alle contacten met o.a. De Zandberg, gemeente Gende, Polderdistrict Over-Betuwe, Bureau Beheer Landbouwgronden, Staatsbosbeheer en de Eigengeërfden van Gende. Ikzelf organiseerde het transport en op 22 juli 1994 was het zover. Transportbedrijf Vos uit Doornenburg was bereid de loc van 5.5 ton en de twee lorries van 1.5 ton in Druten op te halen. Bij dit gebeuren waren Henk Leensen, Geert de Haar en zijn zoon Frank, Nolleke Vos met rijder en ikzelf aanwezig.

De locomotief hangend in de stropen om op de truc met aanhanger geplaatst te worden

Nadat Geert het gebouw ontsloten had, konden we kennis maken met onze adoptielocomotief en lorries, die vijf jaren hadden staan wachten en nu eindelijk hun bestemming kregen. Na de loc en lorries geladen en goed vast gesjord te hebben, kon de reis naar Gendt beginnen. Achter ons transport aanrijdende door de straten van Druten onder laaghangende takken door zagen we hoeveel stof zich in vijf jaar vastgezet had op onze lading. Aldoor rijdende lieten we Druten in een stofwolk achter ons, wat trouwens ook de nodige spanning opriep om niet door de politie bekeurd te zullen worden. We kwamen toch goed en met een vrij schone lading op De Zandberg aan.

Henk Leensen had de afspraak dat hij zaterdag en 's avonds na werktijd op het terrein van De Zandberg kon werken aan de loc en lorries. De locomotief moest ontdaan worden van de dieselmotor die anders nutteloos zou blijven zitten. Het geheel moest schoon gemaakt en in de verf gezet, zodat lorries en loc gewapend zouden zijn tegen allerlei weersinvloeden. Toen Henk Leensen de lorries klaar had, werd hij ernstig ziek en heeft hij ongeveer een jaar niets meer kunnen ondernemen. Na zijn herstel heeft hij het weer opgepakt en collega's hebben hem geholpen om het karwei af te maken.

Ondertussen waren alle antwoorden op brieven die verstuurd waren binnen bij Dini van den Bergh. Van De Zandberg kregen we twee staven rails van elk 12 m. aangeboden en de nodige verf. Bureau Beheer Landbouwgronden ging samen

met Staatsbosbeheer akkoord en bood ons een stuk grond in bruikleen aan ter grootte van 70 m² locatie Gendt B 1396. Van het Polderdistrict Over-Betuwe kregen we de goedkeuring en konden we gebruik maken van het aangrenzende perceel B - 1394. De Eigengeërfden van Gendt waren ons heel goed gezind en zouden ons financieel ondersteunen. Ook kregen we de sleutel in bruikleen om over perceel B - 1395 de spoordam te kunnen bereiken.

Tenslotte ging ook de gemeente Gendt akkoord, maar verplichtte wel de Historische Kring Gende om loc en lorries als een goed huisvader te beheeren. Jan Schouten van Loonbedrijf Gebr. Schouten heeft de spoordam geëgaliseerd. Bielzen zijn gekocht en opgehaald bij J. Roelofsen in Flieren onder toezicht oog van Harry Scholten (penningmeester), Henk Leensen en ikzelf. Het op de spoordam brengen van rails en bielzen is gebeurd door Jeroen Schouten met trekker en oplegger. Om het groeien van onkruid onder en om ons project tegen te gaan, hebben we eerst antiworteldoek gelegd. Daarna werden de bielzen en de rails waterpas en precies op maat gelegd en vervolgens aan elkaar vastgeschroefd. Omdat er paarden liepen die nieuwsgierig werden, hebben we even afgewacht hoe ze zouden reageren op de veranderingen in hun territorium. Het ging helemaal fout: ze trokken het worteldoek aan flarden. Er zat niets anders op dan te proberen een laag zand over het doek te krijgen zodat het niet meer zichtbaar zou zijn voor de paarden. Om half tien 's avonds was Nol Vos, de vader van Nolleke, nog bereid om ons te helpen, waar we hem erg dankbaar voor waren. Begin juli heeft Jeroen Schouten nog zes m³ grijze split gebracht die tussen de bielzen gewerkt is.

Het transport door de uiterwaarden, op weg om geplaatst te worden op de spoordam

*Het lossen van de lorries en de locomotief.
De paarden zijn hier nog rustig maar dat veranderde toen wij vertrokken*

Op 17 juli 1996 konden loc en lorries geplaatst worden. Piet Colijn hielp ons aan elektriciteit en lasapparaat zodat het geheel aan de bielzen vastge-
last kon worden. Twee weken hierna hebben we nog betonbanden er omheen gezet omdat het split door de paarden werd vertrapt en grotendeels van de dam afgegleden was. Hierna leek alles perfect en konden loc en lorries onthuld worden.

Kort na de onthulling hebben we toch nog een omheining moeten plaatsen met hulp van de Ei-
gengeërfden.

Wethouder W. Rosmulder onthult het bord onder toezicht van onze voorzitter Geert Visser

De onthulling van de Locomotief en lorries op 14 september 1996

Het jaar 1996 was uitgeroepen tot jaar van het Industrieel Erfgoed en het was 14 september Open Monumentendag dus een mooiere gelegenheid zouden we nooit meer krijgen.

Dini v. d. Bergh had een mooi bord laten maken met de tekst:

Op 14 september 1996 werd deze diesellocomotief met twee kiplorries hier geplaatst. Hiermee wordt

de herinnering levend gehouden aan de steenfabricage, een belangrijke nijverheid voor Gendt. Vanaf het midden van de 19de eeuw hebben honderden inwoners van het dorp in de baksteenindustrie gewerkt. In 1851 waren er drie fabrieken; twintig jaar later was het aantal gegroeid tot zeven. Ruim een eeuw later is er nog één fabriek: 'De Zandberg'.

Dit monument van het industrieel verleden is gerealiseerd op initiatief van de Historische Kring Gente en werd mogelijk gemaakt door bijdragen van Rodruza, steenfabriek 'De Zandberg': de Eigengeërfden Gendt en het Bureau Beheer Landbouwgronden te Arnhem

Dit bord staat nog altijd boven aan de dijk.

Geert Visser, voorzitter van de Historische Kring Gente, heette de genodigden welkom bij het bord aan de dijk dat onthuld werd door de toenmalige wethouder van cultuur, W. Rosmulder. Oud-
machinisten Hentje Kerkman, Sander Hendriks, Jan van Santbergen, Hein Wegh en Carel Stokman waren er ook bij. Na de onthulling was er in Markt 20 gelegenheid om een fototentoonstelling te bekijken over de steenfabricage en er lagen herkenbare gebruiksvoorwerpen van de steenbakkerij.

Zichtbaar is het ANWB bord met de straatnamen Kommerdijk en Nijmeegsestraat

Bij de aanleg van een verkeersdrempel in de Nijmeegsestraat-Galgendaal kwam nog een gedeelte rails van het kleispoor tevoorschijn.

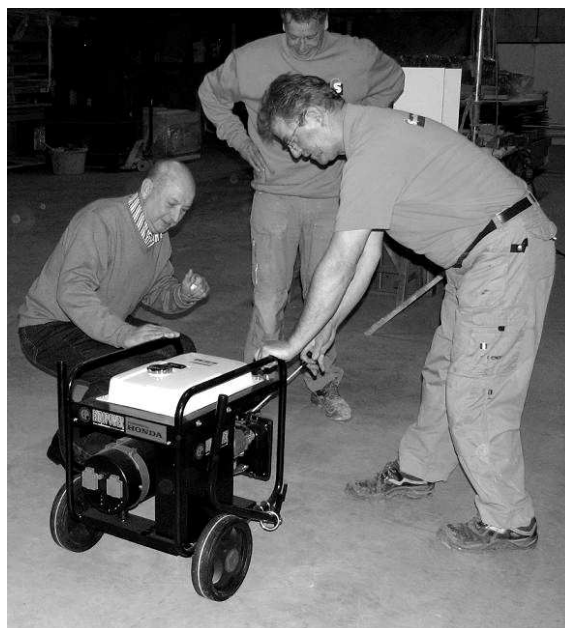
Onderhoud

De opmerking van wethouder Rosmulder tijdens de onthulling was wel, dat de Historische Kring Gente de verplichting had om locomotief en lorries als een goed huisvader te beheren.

Henk Leensen en ikzelf hebben dat nu al ruim twaalf en een half jaar gedaan. De ene keer staat het monument er beter bij dan een andere keer, maar dat heeft te maken met tijd, conditie en met weersomstandigheden. Vaak zou je de dijk af kunnen rennen, maar ook wel eens zou je het liefst de dijk af willen rollen. Daarnaast moesten alle werkzaamheden met de hand gedaan worden omdat er geen elektriciteit aanwezig was. Tijdens een ontmoeting met Harry Olsthoorn kwam dit ter sprake. Harry werkt bij Spoeltman-Bouw en heeft het probleem van de Historische Kring Gente aan zijn werkgever en aan zijn collega's voorgelegd en die waren bereid om uit hun spaarpotje een bedrag beschikbaar te stellen. De bal ging aan het rollen en op 28 november 2008 was het zover.

We werden uitgenodigd op het bedrijf en kregen van het personeel en directie een aggregaat aangeboden. Nu kunnen we in ieder geval ons elektrische gereedschap gebruiken in de polder; dat maakt het een stuk makkelijker.

Ook kunnen we het aggregaat gebruiken voor het onderhoud aan het bevrijdingsmonument 'De Vlucht' aan de Rijndijk in Doornenburg waar Harry Peters uit Doornenburg en ikzelf, onderhoud aan verrichten. We mochten altijd stroom gebruiken van Hotel Rijnsicht, maar dan ging er wel honderd meter kabel de weg over, waardoor er onveilige situaties ontstonden.

Harry Olsthoorn en Toon Scholten leggen uit hoe de aggregaat moet starten

Ik hoop dat er in de toekomst meer mensen bereid zullen zijn om mee te werken aan het onderhoud van dit mooie project: de loc en de lorries. Ze kunnen zich aanmelden.

De locomotief en de lorries zijn tevens een mooi object voor de schilderkunst

Henk Klaassen

Bijenteelt in Gendt en omstreken.

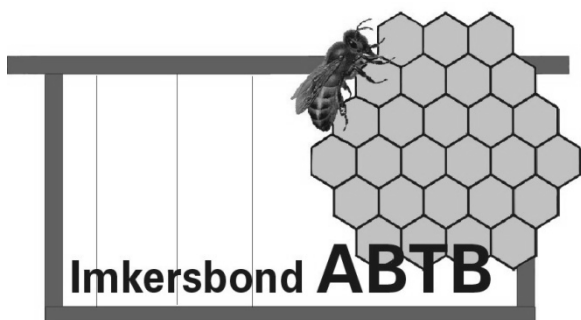
De laatste tijd is met enige regelmaat in de kranten te lezen dat de situatie rond de bijenteelt zorgwekkend is. Daarom werd aan mij door de Historische Kring Gendt gevraagd om eens een stukje te schrijven over de bijen en de oorzaken van de achteruitgang. Op dat moment realiseerde ik me dat ik met mijn 27 jaar bestuurslidmaatschap van de Imkersbond ook deel ging uitmaken van een stuk geschiedenis van de bijenteelt in Gendt en omstreken.

Eric Blankert

Met mijn gezin nam ik onder andere deel aan braderieën tijdens het kersenfeest, in het begin nog met een gratis kraam voor Gendtse verenigingen. De kraam stond dan bij de fotozaak van Van Driel, aan de Dorpstraat of bij bakker Van Beek. Vroeger stond je er drie dagen, van vrijdag tot en met zondag, en dat voor de verkoop van dertig of veertig potjes honing. Op het laatst beperkte ik dat tot 1 dag omdat er meer KVP-ers (kijken-voelen-pleiten) waren en de lasten uiteindelijk hoger werden dan de inkomsten.

Zoals gezegd, ben ik lid van de vereniging van imkers. Die werd in het jaar 1948 opgericht als

klein onderdeel van de grote ABTB. De leden van de Imkersbond van de ABTB in onze omgeving zijn: E.H.J. Blankert, Gendt (ondergetekende), J.W. Franken, Bemmelt, Th.H. Joosten, Gendt, G.E.M. Kersten, Elst, F.M. Krijnen, Andelst, T.A.B.M. Lenderink, Gendt, F.J.A. Modde, Gendt, Th.W.M. Rasing, Gendt, G.H. Schrijver, Huissen, C.R. Verlaan, Gendt, C.H.W. Vernooy, Haalderen; W.J.C.M. Verstijnen, Bemmelt en W.H.T. Verwijen te Haalderen. Het is niet gezegd, dat ze ook allemaal daadwerkelijk bijen houden of hebben gehouden.

Naast de afdeling bijen van de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond, zoals de volledige naam luidde, die volgens de statuten meneer pastoor als raadsman (geestelijk adviseur) had, bestond er ook nog de VBBN oftewel de Vereniging Behoud Bijenteelt Nederland met een afdeling in Bemmelt onder de naam Hoop Doet Leven. Doordat deze afdeling jaarlijks een bijenbal met muziek organiseerde, had men tot in de jaren zeventig voldoende geld voor de jaaractiviteiten. Vorig jaar heeft deze afdeling zichzelf echter opgeheven.

De oorspronkelijke reden om zich in de vorige eeuw te verenigen in een imkersbond was toen het gebruik van bestrijdingsmiddelen die schadelijk waren voor de bijen.

Een overzichtstentoonstelling van bestrijdingsmiddelen bij de Boerenbond

Eigenlijk is er niet veel veranderd. We zien tegenwoordig dezelfde problemen met stoffen als Imidacloprid en beta-Cyfluthin, Thiamethoxam, Metalaxyl, Fludioxon, Metiocarb en Clothianidin. Ook de genetische manipulatie van gewassen waardoor er voor insecten giftig stuifmeel wordt gemaakt, is zeer verontrustend. Een bijenvolk heeft in het seizoen namelijk wel ongeveer 45 kg stuifmeel nodig voor zijn broed.

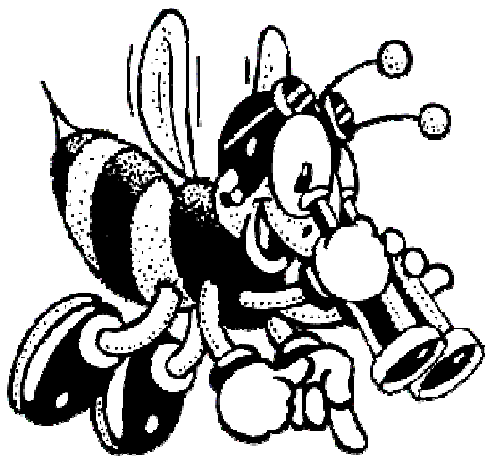
Als de jonge koningin op de zgn. bruidsvluchten in voorjaar en zomer gepaard heeft met de mannelijke bijen, de darren, en bevrucht is, begint ze enige dagen later eitjes te leggen en wordt een broednest opgebouwd. Dat nest heeft voeding nodig. Blijft zij door slecht weer of een andere oorzaak onbevrucht, dan is het volk zonder ingrijpen van de mens ten dode opgeschreven. In augustus begint de darrenslacht,

het verdrijven van de darren. Gemiddeld worden die daardoor zeven weken oud. Aan het eind van de zomer en in het najaar verzamelt het bijenvolk

de voorraad waarvan het in de winter moet leven. De bijen verzamelen nog zoveel mogelijk honing en stuifmeel en dan gaat het volk in gelijke tred met de natuur weer de winterrust in.

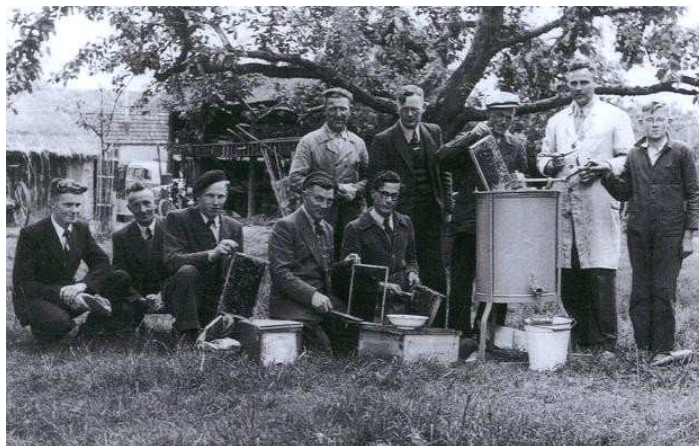
De oude, echte Gendtenaren herinneren zich wellicht nog Bart Hartjes, Bart Peters of Toon Kuster. Deze imkers hadden grote aantallen bijenvolken voor de be-

stuiving, zoals momenteel alleen nog Theo Joosten uit de Kommerdijk heeft. Dat deze mensen evenals de kleine imkers zeer waardevol zijn/waren voor de bestuiving van bloemen om zaden en vruchten te verkrijgen, is altijd ont- en miskend. Er waren namelijk voorlichters en onderzoekers die verkondigden dat windbestuiving en andere insecten wel voldoende zorgden voor de bevruchting in de fruitteelt. Dat was in de jaren zestig tot tachtig dus het credo. In mijn ogen was het niet vreemd dat de fruittelers die

wel bijen inzetten, altijd goede vruchtzetting kregen.

Met het verdwijnen van de landbouwvoorlichting en het bijenonderwijs op land en tuinbouwscholen is er veel kennis over de bevruchting ofwel het samensmelten van stuifmeel en stamper verloren gegaan. De meeste aardbeienkwekers weten bijvoorbeeld niet, dat de optimale tijd voor de bestuiving van een aardbei tussen 11 uur 's ochtends en 3 uur 's middags ligt, omdat dan het stuifmeel en de stamper gelijk rijp zijn. Een rijk bloeiende framboos met een te hoge kaliumbemesting zal bijvoorbeeld niet bestoven worden. De kweker of teler die 's morgens zijn duur betaalde hommeltje ziet vliegen, rekent zich dan ten onrechte rijk.

De cursisten van de Tuinbouwschool leren hier wat er zoal bij het verkrijgen van de honing komt kijken

Einstein heeft gezegd, dat als er geen bestuivende insecten meer zijn, de mensheid nog maar een aantal jaren heeft te leven. Dat maakt het nut van de bijen, die ook economisch in de vele miljoenen loopt, voor u wel duidelijk. Was de imkerij vroeger vaak een neveninkomen van de boer of de landarbeider, thans is het voor de meeste imkers een hobby of een passie. In Gendt en Hulhuizen zijn er niet zoveel imkers meer over. Van onze vereniging alleen Theo Rasing, Theo Joosten, Frank Modde en ondergetekende met bijenvolken. Voorts zijn er enkele imkers die geen lid zijn van een vereniging zoals Rinus van Ravenstein en vermoedelijk Bart Hartjes, nu de afdeling Hoop Doet Leven is opgeheven.

Door de komst van ziekten en veranderde imkermethoden in de bijteelt zijn de risico's voor het aanhouden van grotere volken voor niet-specialisten financieel groot. Vermoedelijk door de infectie met de schimmel *Nosema Ceranae* verloor een imker in het westen van het land 450

bestuivingvolken. Buiten het verlies van zijn volken moest hij duur nieuwe bijen kopen om aan zijn bestuivingklanten, waarmee hij een contract had, tijdig te kunnen leveren. In Amerika heeft deze Total Calaps, CCD, in het Nederlands de ‘verdwijnsiekte’, al voor veel problemen gezorgd: duizenden bijenvolken zijn gedood.

De ziekten van de bijen zijn hetzelfde als in 1950 met als enige nieuwkomers of varianten van bestaande ziekten de Varroa Destructor (mijt uit Azië), de al genoemde schimmel Nosema Ceranae die de darm van de bij aantast, en voorts een groot aantal virussen (verminkte vleugeltjes virus, zwarte koninginnen virus etc.), zoals bij ons de griep ook veel varianten telt.

Met dit artikel vertrouw ik aan de opdracht van het bestuur voldaan te hebben en uw respect voor onze bijen te verkrijgen.

Eric Blankert

Luchtfoto van het terrein van de DRU-fabriek

Henk Louwes, een geboren en getogen Ulftenaar, is zijn carrière begonnen op het laboratorium bij de Koninklijke DRU-fabriek. Inmiddels woont hij al weer meer dan dertig jaar in Gendt. Hij heeft op ons verzoek de achtergrond van de DRU-fabriek geschetst, omdat we hier binnenkort op excursie naar toe gaan.

IJzer uit de regio

Naar het ontstaan en de geschiedenis van de ijzergieterijen in Nederland is eigenlijk pas sinds de beginjaren vijftig van de vorige eeuw gedegen onderzoek gedaan, waarvan de resultaten vaak zijn vastgelegd in doctoraalscripties. Dat lijkt wat merkwaardig omdat het gieten van metalen w.o. koper, tin, brons en ijzer al in de oudheid bekend was, getuige de vele vondsten en opgravingen uit die periode van gebruiksvoorwerpen en wapens zoals vuistbijlen en kogels.

Ruwweg vanaf de middeleeuwen ziet men een steeds breder wordende toepassing van gietijzer. Dit heeft alles te maken met de ontwikkeling van het smeltproces, de beheersbaarheid van het gietproces en de mogelijkheden om de samenstelling van het ijzer te verbeteren. Daarnaast werd ook de toepasbaarheid van gietijzer in het algemeen steeds meer ontdekt.

Voor het maken van gietijzer zijn een paar elementen en grondstoffen onontbeerlijk. Ruwijzer

of oer is de belangrijkste daarvan. Deze grondstof werd in beekdalen in het oosten van Nederland en in mindere mate op de Veluwe en in de Kempen, in uitgestrekte lagen van 30 tot 60 cm dik, aangetroffen. Een andere grondstof, houtskool, werd gestookt van berkenhout, dat toen nog in grote bossen te vinden was. Het derde element, water, stroomde o.m. door de Oude IJssel en de A-strang. De aanwezigheid van deze grondstoffen in Ulft en de directe omgeving daarvan, leidde ertoe, dat in 1754 door Johan Baptist Graaf

van den Bergh octrooi werd verleend om een 'Sociëteit tot exploitatie van een IJzerhut' te stichten. Deze ijzerhut, naar het Duitse Eisenhütte werd aldus in Ulft gesticht aan de voet van de heuvel waarop het kasteel Ulft was gevestigd.

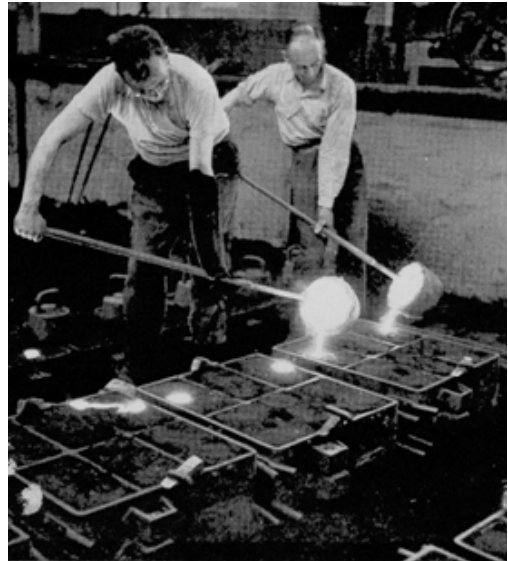
De winning van het ijzererts geschiedde door de boeren uit de omgeving die in de wintermaanden met schoppen en houwelen de ertslaag afgroeven, welke vervolgens met paard en wagen naar de smelterij werd vervoerd. Deze ertswinning, die ongeveer in oktober begon, was het begin van de zgn. campagne. Tot het einde van de campagne, omstreeks april, wanneer de boeren hun landerijen weer moesten bewerken, werd het ijzererts in gemetselde ovens gesmolten. Dat kon meestal zo'n drie of vier keer en dan was de oven niet meer bruikbaar. Tegelijk met het erts werd ook de houtskool geleverd, die ten oosten van Ulft in de richting van Winterswijk door kolenbranders werd gestookt.

In de zomermaanden was de waterstand in de Oude IJssel te laag om de schoepenraderen te laten werken, die moesten zorgen voor de aandrijving van de blaasbalgen welke de lucht moesten leveren voor de verbranding in de smeltoven. Zodra de stroming van het water daar niet meer toereikend voor was, dan moest door 'water-treeders' de blaasinrichting gaande worden gehouden.

Na enige woelige jaren die na de stichting van de eerste Ulftse ijzerhut volgden, werd in 1774 het beheer overgedragen aan drie inwoners van het naburige Duitse Bocholt, t.w. Bernhard Joseph Diepenbrock en zijn neven, de gebroeders Theodor Joannes en Dr. Bernhard Joannes Reigers. Vanaf dat moment was de naam Diepenbrock en Reigers definitief met Ulft verbonden. Dat dit voor de ontwikkeling van Ulft en naar later zou blijken ook voor de verre omgeving daarvan van doorslaggevende betekenis is geweest, mag duidelijk zijn.

Ijzergieterijen vond men overigens niet alleen in Ulft, waar in de 19^e eeuw nog een tweede ijzergieterij werd opgericht, die van Becking en Bongers, maar langs het hele stroomgebied van de Oude IJssel. Nu zijn er nog slechts twee ijzergieterijen over, mede dankzij aanzienlijke overheidsbijdragen.

De Achterhoekers die in de ijzergieterijen werkzaam waren hadden het beslist niet beter dan de Betuwenaren die in de baksteenindustrie werkten. Het werk bij de smeltovens was zwaar en vaak

gevaarlijk. Het gesmolten ijzer moest in zgn. gietpannen met de hand vanuit de oven worden overgebracht naar de vormkasten waarin het werd uitgegoten.

Het gebruik van gietijzer was vanaf de 19^e eeuw zeer algemeen en divers. Steeds vaker waren gietijzeren kolommen en dragers terug te vinden in imposante gebouwen, zoals bijv. het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam, waarvoor DRU al in 1864 het materiaal leverde. De diversiteit van het gietwerk in technologisch opzicht heeft in belangrijke mate de aanwezigheid van de verschillende ijzergieterijen bepaald. De ene gieterij was gespecialiseerd in bijv. straatmeubilair zoals lantaarnpalen, dorpspompen en straatbanken, terwijl de andere gieterij sterk was in hoogwaar-

dige kwaliteiten door gespecialiseerde processen zoals centrifugaal of dunwandig gieten.

In de meer dan 200 jaar van zijn bestaan heeft de DRU wereldwijd naam gemaakt met een aantal

unieke producten. Ouderen zullen zich wellicht nog de JAN JAARSMA-kolenhaarden herinneren die met hun halfronde vormen en in strak, zwarte uitvoering veelal beeldbepalend waren in menig Nederlandse huiskamer. Even bekend waren de gietijzeren badkuipen die als ze nog niet uit alle badkamers zijn verwijderd om plaats te maken

Deze sierlijke, zuinige en meest verlangde haard wordt gemaakt door Diepenbroek & Reigers te Ulft (DRU). Tot nu toe onder de naam Jan Jaarsma, maar voortaan onder de naam DRU-Jaarsma! Ieder exemplaar is een stuk kwaliteitswerk, dat elke toets der critiek kan doorstaan: een haard, waarvan U Uw leven lang plezier hebt. U wilt natuurlijk een Jan Jaarsma hebben: Vraagt dan van nu af een DRU-Jaarsma! Wanneer Uw leverancier U echter niet direct kan helpen, denk er dan aan dat goede producten steeds direct uitverkocht zijn en dat een achterstand van jaren moet worden ingehaald.

DRU-Jaarsma: de haard met de nieuwste constructies, ongeëvenaard degelijk en tevens sierlijk van lijn en van vorm.

DRU JAARSMA N.V. ULFT

voor kunststof, dan in ieder geval nog vaak zijn terug te vinden als waterbak voor het vee in de weilanden.

Deze geëmailleerde badkuipen waren zeker uniek te noemen. Er bestond in de omringende landen geen fabriek die een soortgelijk product maakte. Allereerst is voor het gieten van een badkuip meer technische kennis nodig dan voor het gieten van een putdeksel. Maar meer nog is het emailleeren ervan iets heel bijzonders. Dat de DRU zich als emailleerfabriek al vroeg grote bekendheid had verworven, is genoegzaam bekend. Minder bekend is, dat de toegepaste techniek en de samenstelling van het email het exclusieve eigendom is van DRU. Dit geheime recept maakte het mogelijk om een emaillelaag aan te brengen die in hoge mate bestand was tegen oppervlakte-

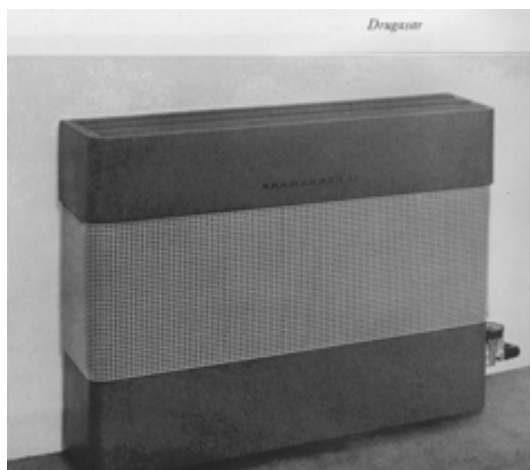
spanningen. Een ander emaille product zijn de potten en pannen voor huishoudelijk gebruik. Het meest bekend zijn nog steeds de 'terracotta' uitvoeringen met hun typische oranje uitstraling, waar in de naoorlogse jaren de lichtgekleurde bloemetjesuitvoering speciaal voor de Amerikaanse markt aan werd toegevoegd.

De potten en pannen werden niet uitsluitend in een gietijzeren uitvoering op de markt gebracht. In aantallen werd de productie van plaatstalen pannen veel belangrijker. De toepassing van plaatstaal betekende bij DRU de ontwikkeling

van een andere sector die andere machines en installaties en ander vakmanschap vroeg. Gereedschap maken en machinebankwerken werden nieuwe specialisaties, waarvoor allereerst de technische kennis en vaardigheden moesten worden aangetrokken. Dit was van invloed op het niveau en de sociale structuur van het bedrijf. Het personeel in de gieterijen was gewend aan zwaar en vuil werk en zoals dat in die tijd gebruikelijk was, werd zeer regelmatig een fles bier of jenever gedronken. Deze gebruiken en gewoonten werden in de jaren dertig en veertig nadrukkelijk bestreden en afgeschaft, mede onder druk van de geestelijkheid.

In het begin van de jaren vijftig bleek dat het stoken met kolen zijn langste tijd gehad had en het gebruik van aardgas werd steeds algemener. Bij DRU in Ulft werden vroegtijdig andere verwarmingsapparaten ontwikkeld die de kolenhaarden moesten vervangen. Dat was het begin van de gasradiatoren waarvan er in de loop der jaren

duizenden zijn gemaakt in telkens aan het tijdsbeeld aangepaste vormgeving en design.

De industriële vooruitgang in het algemeen maakte een einde aan de relatief dure gieterijproducties en dat leidde ertoe, dat de meeste gieterijen hun deuren moesten sluiten. De ovens werden gedoofd en het personeel werd ontslagen of, in het gunstigste geval, omgeschoold. Vervangend werk was voor veel bedrijven niet te vinden of het kwam te laat. Bij DRU zijn verscheidene pogingen aangewend om van de aanwezige uitrusting en vakbekwaamheid gebruik te kunnen blijven maken. Men heeft honderden roestvrijstalen tanks, vooral biertanks gemaakt. Voor prominente autofabrieken werden dashboard frames gemaakt en zo heeft men nog enige jaren voortgedreven op de technische winsten uit het verleden.

Gedurende alle overlevingspogingen waren directiewisselingen vrijwel aan de orde van de dag. Onvermijdelijk brak het moment aan dat de deuren definitief gesloten werden en er een einde kwam aan de verbinding van DRU met het dorp Ulft. Hoe dan ook, DRU heeft in Ulft en omgeving duidelijke sporen nagelaten. Er bestaat dan weliswaar weinig anders meer dan het standbeeld van de gieter dat aan de gieterij doet denken, maar er zijn diverse andere bedrijven ontstaan,

waarvan de oorsprong is terug te leiden naar een van de toenmalige gieterijen DRU en Becking en Bongers. De meest bekende daarvan is ongetwijfeld ATAG, bekend geworden door haar gasfornuizen. Maar zo zijn er meer. Het is zeer terecht dat een aantal betrokken Ulftenaren, vrijwel allemaal ook voormalige 'Huttekærls', het initiatief hebben genomen om samen met de Historische Kring Gendringen de betekenis van ijzer in die regio te bewaren en uit te dragen.

Henk Louwes

Op het grootste deel van het voormalige fabriekscomplex van de DRU worden en zijn woningen gebouwd, maar enkele gebouwen die van cultuurhistorische waarde zijn, zullen worden aangepast en ingericht voor culturele bestemmingen. De bibliotheek zal er onderdak krijgen, evenals een centraal verenigingsgebouw, de historische vereniging heeft er inmiddels al onderdak en niet op de laatste plaats biedt het de gelegenheid voor de vestiging van het Nederlands IJzermuseum. Zoals al is aangekondigd heeft de Historische Kring Gente op zondag 17 mei een excursie naar dat museum georganiseerd.

Henk Louwes

Als je kunt zingen, zing dan mee

Er zijn genoeg mensen die heimwee hebben naar de liedjes van vroeger. Wilt u die weer een keer meezingen of horen, ga dan eens naar de website www.bilitis.us/nederlandse/page 1.

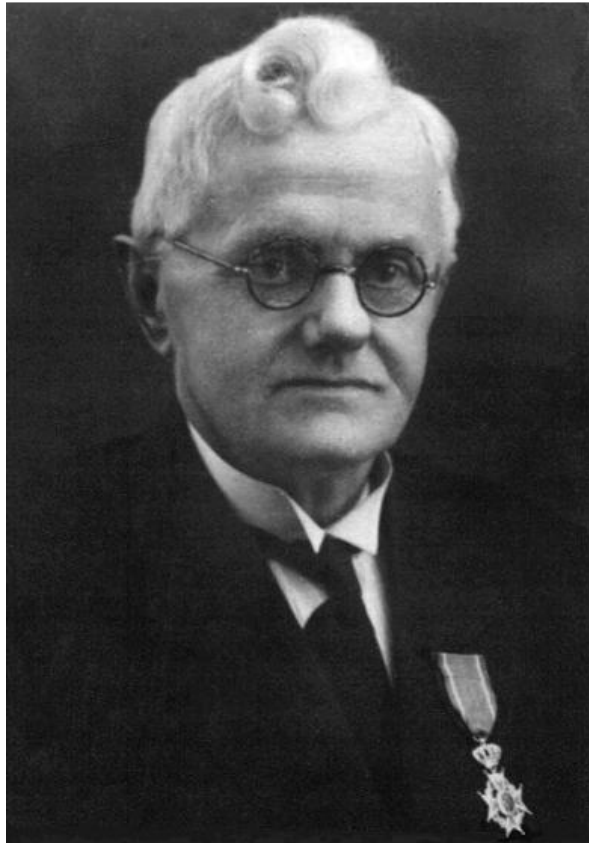
U kunt uw hart daar ophalen.

Informatieve website voor historici en genealogen

Op de website www.dumont-andre.nl, kan online een trefwoordenlijst geraadpleegd worden met veel oude woorden en begrippen, waarbij tevens de betekenis ervan wordt uitgelegd. Wist u dat bijv. een nabedde, een tweede huwelijk betekent en dat nachtkönig staat voor vuilnisman?

Door de duivel gescheten

In november ging de lezing in Villa Ganita over de steenfabriekarbeiders, hun leefomstandigheden en Hendrik Braam: Gendts bekendste inwoner van de eerste helft 20^e eeuw. De kleindochter van Hendrik Braam, Maria Arends, hield de lezing en speelde dus bijna een thuiswedstrijd. Ze woonde vijftig jaar geleden nog geen honderd meter verderop.

Hendrik Braam

Maria deelde haar lezing in drieën:

- 1- sociale achtergronden begin 18^e eeuw tot eerste helft 19^e eeuw
- 2- de werkomstandigheden van de arbeiders in de steenfabrieken
- 3- hoe zij er toe is gekomen om het boek te schrijven.

De gouden eeuw voorbij

Begin 18^e eeuw woonden er op het platteland hoofdzakelijk boeren, keuterboertjes en knechten. Het leven verbeterde langzaam; er waren al een tijd geen misoogsten en epidemieën geweest. De gezinnen werden groter en er was niet meer voor alle kinderen werk op de boerderij, waardoor ze elders werk moesten zoeken. Het einde van de Gouden Eeuw was voor de rijken nog niet het

einde van hun rijkdom. Zij voeren met schepen naar Afrika en kochten er slaven die ze in Suriname en Curaçao op plantages lieten werken. Die opbrengst kwam terug naar Nederland. Pas in 1863 wordt de slavernij – die zij heel gewoon vonden – afgeschaft.

Eind 18^e eeuw waren er weer misoogsten en veepest. Er was geen democratie. De stadhouder Willem V verdeelde de lucratieve banen; de katholieken werden onderdrukt. De ontevreden mensen wilden inspraak. De roep om een republiek werd groter en Willem V vluchtte naar Nijmegen. De patriotten staken overal schuren in brand (de familie Braam die op de Aam woonde, werd ook door schuurbranden getroffen en kwam daardoor zelfs aan de bedelstaf). Na de Franse Revolutie kwamen in 1795 de Fransen en werd de republiek uitgeroepen. Er kwam godsdienstvrijheid waardoor de katholieke enclave Hulhuizen overbodig werd. Men ging bouwen. De uiterwaarden werden verkocht aan de nieuwe rijken en wie nog rijk was, speelde er handig op in. Ze werden steenrijk door het bakken van stenen.

Huwelijken

In deze regio waren dat Nicolaas Arntz uit Milingen, Arnold Terwindt uit Pannerden en Hendrik van Heukelum (een landbouwer uit Keeken). Door onderlinge huwelijken domineerden ze de hele stenenfabricage. Colenbrander uit Zutphen was de enige buitenstaander. Hij was in 1828 – toen Theo Braam naar Hulhuizen kwam – de rijkste man van deze regio. Barth Braam, de broer van Theo en grootvader van Hendrik Braam, kwam pas later naar Hulhuizen. Doordat in die tijd vrouwen nog vaak in het kraambed overleden, trouwde Nicolaas Arntz driemaal. Uit die huwelijken had hij twintig kinderen. Na zijn dood moest de erfenis worden verdeeld. Hij had drie steenovens en zijn zoon Hendrik erfde in 1812 de steenfabriek in Gendt. Zijn andere zoon Nicolaas trouwde met Willemien van Heukelum en zij erfden de steenfabriek in Angeren. (Waar de vader van Maria zijn schoolvakanties doorbracht. Zijn grootvader was er baas.) Al die families trouwden met elkaar, behalve de Colenbranders.

De campagne

Er moest veel opgebouwd worden, dus waren er stenen nodig. De klei was goed, dus dat was geen probleem. In het begin werden de stenen op het

boerenerf gemaakt; later kwamen de steenovens. Vanwege het hoge water of de vorst viel er in de winter niets te verdienen. De campagne zoals men dat noemde, duurde ongeveer 90 lange dagen, van zonsopgang tot zonsondergang. Om de mensen, die op stukloon stonden, tot het eind van de campagne te houden werd er 10 procent staangeld ingehouden. Aan het eind van het seizoen werd dit –zonder rente– uitbetaald. Men werkte met twee ploegen, één om de stenen te maken en de stookploeg. De stookploeg was het belangrijkste, want om te voorkomen dat de stenen vervormen moest de oven niet te heet, maar ook niet te koud worden. Een ploeg bestond uit twaalf mensen, de helft vrouwen en kinderen, die slechts de helft verdienden. Het hele gezin moest meewerken. Als een kind elders wilde werken kon het hele gezin over de dijk worden gezet (ontslagen). De kinderen moesten met blote voeten in een kuil met water de klei kneden, die dan in een vorm werd gedaan en werd ‘neer-geslagen’. Vervolgens kwam het opsnijden en drogen waarna de ‘hittenrijders’ de stenen naar de oven reden om te bakken. Als het begon te regenen, moesten de mensen, die in hutten of loodsen woonden, terugkomen om de stenen met rietmatten te bedekken. De bazen hoefden het werk niet te doen en gingen in de stad wonen.

Met de arbeiders ging het niet zo goed. Ruim 30 procent was afhankelijk van de bedeling. In 1845 was er aardappelziekte waardoor de oogst mislukte. In 1847 stierven veel mensen de honger-dood. Op de steenovens moest men om de schulden af te betalen, lange tijd voor niets werken en een deel van het loon werd ook nog eens in drank uitbetaald. Het maandagmorgen drinken kwam in zwang. Als de mensen – ook kinderen – ’s maandags begonnen te werken, kregen ze eerst een borrel. Op een bijna lege maag was dat natuurlijk gevaarlijk; mensen raakten verslaafd, om maar niet te spreken over de ongelukken op het werk.

O.a. tegen dit soort misstanden streed Hendrik Braam.

Waarom dit boek

Als kind was Maria erg dol op haar opa. Ze zat vaak met hem achter in de tuin; hij was een bijzondere man. Als ze in 1981 van haar tweede

kindje in verwachting is, voelt ze dat dit een zoon wordt: dit wordt een Hendrik. Haar opa, Hendrik Braam wilde alles opschrijven maar door de oorlog lukte dat niet. Haar moeder Ethy wilde het ook, maar het kwam er niet van en toen zij in 1996 overleed, kreeg Maria de doos met spullen van haar opa. Maria stelde het ook steeds uit. Nadat ze meedeed aan een wedstrijd voor een doktersverhaal en ze de hoofdprijs won, zei iedereen: nu de doktersroman. Zij deed haar best maar iedere keer zat opa in haar hoofd. Maria is onderzoek gaan doen

Burgemeester Arends

en nu is het dit boek over de steenovenarbeiders geworden.

De avond werd afgesloten met een Powerpoint-presentatie over Hendrik Braam door Henk Klaassen en Geert Visser, af en toe aangevuld door Maria Arends. Maria zegde toe de volledige tekst te sturen van de toespraak die Hendrik Braam bij het tienjarig bestaan van de arbeidersbond hield om in de Ganita mare plaatsen. Als dank voor deze avond ontving Maria een mooie foto van haar vader: burgemeester van Gendt in de jaren 1960 tot en met 1971.

Ria Schouten

De toespraak werd afgedrukt in het Jubileum-nummer van juli-augustus 1926 van de Voorpost. Het is op mooi papier en in dubbele oplage gedrukt en werd verspreid in ongeveer 12.000 gezinnen

Dit is de letterlijk tekst:

Na 10 jaar

De organisatie had reeds een groot gedeelte van onze arbeidende bevolking bereikt, toen er nog een groep arbeiders slaafde en zwoegde in de steenindustrie, die van het vereenigingsleven niet het minste begrip hadden. Eenige baanbrekers trachtten wel het lot dier arme tobbers te doorbreken, doch dit stuitte telkens af op schier onoverkomelijke moeilijkheden. De toestanden waren voor die arme werkers zo verschrikkelijk, dat ingrijpen van hooger hand noodig werd. Z.D.H. de aartsbisschop gaf zijn wensch aan het R.K.

De stoker aan het werk boven de oven Vakbureau te kennen, dat de R.K. steenfabrieksarbeiders zich zouden organiseren. In juli 1916 kwam dan eindelijk na veel over en weer vergaderen, eindelijk de R.K. Steenfabrieksarbeidersbond, onder bescherming van St. Stephanus tot stand. En zoo blikken we dan in 1926 op een tijdperk van een tienjarig bestaan terug. Bij zoo'n rustpunt slaan wij gaarne de blik in 't verleden. Vele en allerlei gedachten bestormen iemand bij zoo'n gebeurtenis. Natuurlijk waren mijn gedachten het eerst op onze arbeiders gericht; met hen heb ik heel wat zorg en leed mee gemaakt, maar dit verheugde mij, onze tobbers van vroeger zijn thans menschen, die hun heil begrijpen en daarvoor werken, desnoods strijden. Hun toestand is verre van wat hij wezen moet. Doch met Gods hulp hopen we het in de toekomst nog ver te brengen. Daar stond onze organisatie in 1916 tegenover de werkgevers, die voor het grootste gedeelte hun zoete rust zeer aangenaam vonden. Hun kapitaal groeide met iedere campagne en niemand, die daar eenige aanslag op pleegde. Hun bedrijf werd immers uitgeoefend door tobbers, die niet de minste gedachte hadden over een menschwaardig bestaan. De jeneverflesch was dikwijls het beste betaalmiddel. Waarom dat zalig bestaan nu verstoord door organisatie? 't Was immers zoo vredig, zoo rustig daar op hun villa's daar in de groote ste-

den. De genegenheid voor St. Stephanus was bij de steenfabrikanten niet groot. Dat volkje daar op de fabrieken was tevreden, en was te ver gezonken volgens hun meening, om nog uit het moeras op te heffen. In Christus tijd was het: kan er wel iets goeds uit Nazareth komen? En in 1916: kan er wel iets goeds van de steenfabrieksarbeiders groeien? Een tijd van tien jaar heeft bewezen, dat met geduld en taaie volharding veel te bereiken is. Onze tobbers ontbolsterden zich in redelijke wezens, die gaarne vooruit wilden en een groot aanpassingsvermogen hadden. Het bestuur van St. Stephanus trachtte door overleg daarin verbeteringen te brengen door hen te wijzen, op de treurige toestanden op de fabrieken, op den zwarten arbeid en den langen arbeidsduur en tevens op de lage loonen en slechte behandeling op de fabrieken door bazen of directeuren. En zeer dikwijls lukte het ons om de

Kinderen brengen eten in de Hinkelman

patroons te overtuigen van de noodzakelijkheid om den toestand te verbeteren; ook troffen wij werkgevers aan, die niet op de hoogte waren van den slechte toestand op den fabriek, daar zij geen contact met de arbeiders hadden en alles overlieten aan bazen of directeuren, en na op de hoogte te zijn gebracht, ook dat afkeurden en aanstonds bereid waren om het lot der arbeiders te verbeteren. Vele fabrikanten daarentegen bleven stokstijf op hun standpunt staan en met een minachtend schouderophalen werden wij de deur gewezen. De werkgever begreep zijn volk niet; directeuren en bazen, de laatsten al niet veel beter dan het werkvolk zelf, waren de tusschenpersonen. De verhouding tusschen de partijen was een kloof, schijnbaar niet te overbruggen. Het was immers traditie, dat de steenfabrieksarbeider niet om loonsverhooging, of eenige andere lotsverbetering vroeg. Waarom dan met zulke raddraaiers onderhandelen? Het is dus heel goed te verklaren dat lang niet altijd langs vreedzamen weg lotsverbetering verkregen werd.

De Encycliek Rerum Novarum was reeds in 1891 verschenen, waarin deze belangrijke zinsnede voorkomt: "Onder de voornaamste plichten der werkgevers treedt deze het meest op de voorgrond om aan een ieder te geven wat rechtvaardig is", maar het was of er op volgde: niet voor de steenfabrikanten.

Meermalen hebben wij de strijd moeten aanbinden om erkenning van het recht van organisatie en dulden de werkgevers niet, dat de arbeiders lid waren van de organisatie, laat staan dat ze confereerden met de besturen der organisatie. Echter troffen wij ook werkgevers, aan, die er anders over dachten en waren bereid om met het bestuur van St Stephanus de loon- en arbeidsvoorwaarden te regelen en schriftelijk vast te leggen; ook waren er fabrikanten die de boeken lieten controleren. En bij een behoorlijke winst de arbeiders daarin lieten deelen.

In het tweede jaar van het bestaan werd door St. Stephanus reeds 932,20 gulden uitgekeerd gedurende staking en deze bedragen stegen naarmate de organisatie zich uitbreidde. In de jaren 1916-1923 werd 135.617,095 gulden uitgekeerd. De jaren '24 '25 geven gelukkig lagere bedragen aan. Van 1917-1923 leefde we voortdurend op gespannen voet; erkenning van de organisatie, tegen loonsverlaging en voor loonsverhoging, verbetering arbeidsvoorwaarden waren schering en inslag. In 1919 verkregen we de eerste C.A.O. en den kindertoeslag in verschillende afdelingen; in 1923 nog eenige verbeteringen in de vorm van sociale bepalingen. De laatste drie jaren kenmerken zich door aanmerkelijke verbeteringen in de onderlinge verhoudingen. De fabrikanten hoorden wij meerdere malen mopperen dat de besturen van St Stephanus altijd geen zoe-te jongens zijn en volgens hun mening dikwijls aan de besturen, maar niet aan de arbeiders lag als er gevraagd werd om verbetering. Dat deze meening finaal onjuist is behoeven wij thans niet meer aan te toonen. De feiten in het verleden hebben meermalen het tegendeel bewezen.

Het waren te wenschen dat het vertrouwen tusschen werkgevers en organisaties groter was.

De fabrikanten hebben leeren inzien dat hun tobbers van vroeger ook menschen geworden zijn..Wij hebben nog verschillende wenschen op ons programma, doch wij koestern een hoop dat de tijd hiervan ons vervulling brengen zal.

30 juni 1926

H. BRAAM

Oproep voor materiaal Oud Indië-gangers

Met het Kersenfeest willen wij een tentoonstelling wijden aan de Indiëgangers, de dorpsgenoten die in 1946 in militaire dienst naar Indonesië uitgezonden werden. In ons boek, *Gendt tussen stad en dorp*, staat daarover een heel artikel en naar aanleiding daarvan vonden we het de moeite waard om er eens uitgebreid aandacht aan te besteden. Vooral omdat er nog slechts enkelen van de soldaten in leven zijn en er dus steeds meer informatie onherroepelijk verdwijnt.

Wij kunnen voor die overzichtstentoonstelling van alles gebruiken: verhalen, brieven, foto's, voorwerpen etc. Zoekt u eens in de kast of op zolder naar wat u eventueel nog in huis heeft. Foto's kunnen we scannen, zodat u ze niet hoeft te missen en spullen kunnen we bewaren tot na het Kersenfeest. Daarna krijgt u die weer terug.

U kunt ze altijd brengen tijdens onze openingstijden of u kunt Henk Klaassen bellen, die zich er actief mee bezig houdt (tel. 0481-424253).

Aanwinsten

Gekregen van **Ria Niënhaus**: bidprentje en een postidentiteitskaart

12 Landkaarten van Nederland ontvangen van **Corry Driessen-Derksen**

Via **Harrie Scholten** werden we een aantal munten rijker. Verder kregen we veel bidprentjes en knipsels uit het archief van zijn zus **Anneke Hutmacher-Scholten**

Foto van de oude Dries ontvangen van **Geert en Trudy Venselaar**

Ria Schouten-de Haan gaf ons diverse mis- en gezangenboekjes en een wandbordje van St. Deus Dedit

Een busje van de Witte Paters kwam tot ons via **Gert en Eb Lukassen**

Gendtse Klanken en krantenknipsels kregen we van **Zus Elings-Willemsen**

Hans Verhaar gaf ons foto's van de zwemclub en een overzicht uit 1959/1960 van de zwemabonementhouders

Henk Louwes gaf ons het boek van P. Kehl over 'Eenige dorpen en kasteelen in de Over-Betuwe'. We kregen tenslotte een doos vol met vlaggetjes, tegeltjes e.d. van het Kersenfeest van **Herman Rensen**.

Twee eeuwen Gelderse bakstenen

In juni 1891 verscheen steenfabrikant Nicolaas van Heukelum uit Ooij voor de Enquêtecommissie die de arbeidsomstandigheden op steenfabrieken onderzocht. De vraag of hij het niet nadelig voor meisjes vond om op zondag te werken, beantwoordde hij negatief: *‘Nu zijn de meisjes aan het dartelen en voeren niets uit hoewel ze in de kracht van haar leven zijn’ (...) men moet de toiletten van de dames opzetters maar eens op Zondagen en kermissen zien’*. (De vraag of hij ook zo over het werken op zondag van zijn eigen dochters dacht, werd hem – terecht – niet gesteld, maar het antwoord zou wel een aardig kijkje in de maatschappelijke opvattingen van Van Heukelum gegeven hebben.)

Bovenstaand citaat komt uit het in november vorig jaar verschenen boek van G.B. (Ben) Janssen over de steenfabricage in Gelderland in de negentiende en twintigste eeuw. Janssen die zijn baan als officier bij de infanterie combineerde met de studie geschiedenis aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen, heeft veel publicaties over steenfabrieken op zijn naam staan.

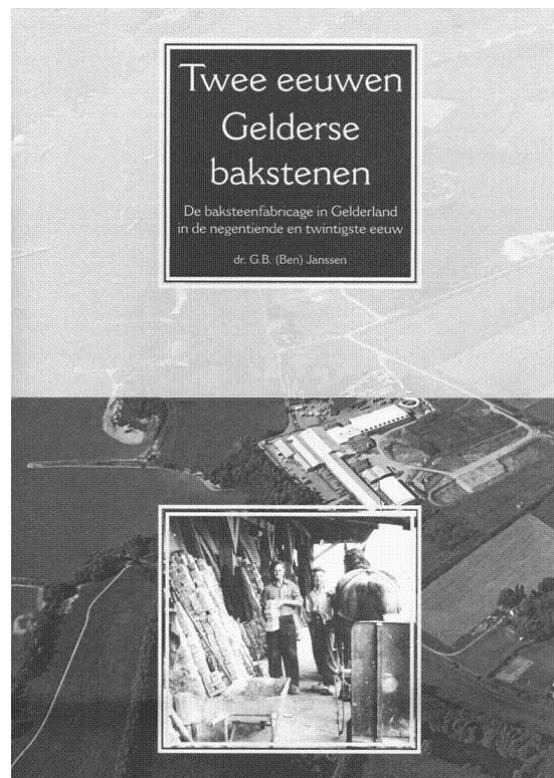
Na zijn promotie in 1987 (*Baksteenfabricage in Nederland. Van nijverheid tot industrie 1850 - 1920*) heeft hij in veel detailstudies een beeld gegeven van het werk op de Gelderse steenfabrieken.

Over de Gendtse fabrieken schreef hij o.a. in *Stenen en Brood* (1996) en *Steenovenarbeid in Gendt in de 19e eeuw* in ons jubileumboek (2008). En ofschoon zijn laatste werk, *Twee eeuwen Gelderse bakstenen*, de geschiedenis beschrijft van heel Gelderland, komen de Gendtse fabrieken volop aan bod. Dat geldt zeker voor de illustraties, maar liefst 27 foto's hebben één van de negen steenfabrieken die Gendt ooit gehad heeft tot onderwerp. Van die fabrieken is in 2009 alleen de 'Zandberg' nog in productie.

De sanering van de steenfabricage is (natuurlijk) niet alleen een Gendts fenomeen. Wanneer we naar de gemeente Lingewaard kijken, zien we dat van de oorspronkelijke dertig fabrieken – die overigens nooit allemaal tegelijk in productie waren – er drie over zijn. Naast de al genoemde 'Zandberg' zijn dat de fabrieken 'Huissenswaard' in Angeren en 'Bemmel' in Haalderen.

Voor Gelderland toont Janssen in een bijlage aan dat er van de circa 360 fabrieken nog 24 werken. Onder Gelderland moet vooral het Gelderse Rivierengebied verstaan worden; alleen in de Achterhoek vinden we fabrieken die niet aan het water liggen (Aalten, Eibergen, Etten, Winterswijk).

Zoals in een overzichtswerk hoort, besteedt de auteur aandacht aan alle aspecten van de fabricage van stenen. In negen hoofdstukken komen

onderwerpen aan de orde als spreiding van de fabrieken over het land - Gelderland was niet de enige provincie met steenfabrieken -, de kooplieden en grote landbouwers die aan oorsprong van de steenfabrieken stonden, de vernieuwingen in het productieproces, de lonen, de afzetmarkten en de invloed van de overheid.

Dat het werk zwaar was, hoeft geen betoog en daarvan zijn voldoende voorbeelden. Toch wil ik één voorbeeld aanhalen dat Janssen geeft. Een afstrijker moest in de tijd van de eerste mechanisering (1850-1920) met een mes de overtollige klei van een volgeperste zesbaksteensvorm afstrijken en daarna wegzetten. Twaalf tot veertien keer per minuut kreeg hij zo'n bak die ongeveer 26 à 27 kilo woog in zijn handen. Bij een gemiddelde productie van 36.000 stenen per dag moest

een afstrijker dus dagelijks tussen de 156 en 166 ton (!) tillen.

Niet alle fabrikanten hadden even weinig mededogen met het werkvolk als Nicolaas van Heukelum. Derk van der Made, eigenaar van de steenfabriek bij het Hulhuizense veer, gemeenteraadslid en ouderling van de Nederlands-hervormde gemeente van Gendt, stond bekend om zijn menselijk optreden.

Ben Janssen heeft de twee eeuwen uitgebreid beschreven, het boek telt maar liefst 516 pagina's. Wie dat wel erg veel vindt of een toelichting wil, kan op 25 maart om 20.00 uur terecht in de Blauwe Zaal van de Leemhof. De Historische Kring organiseert dan een lezing over steenfabrieken en wie kan die beter verzorgen dan Ben Janssen zelf?

Janssen, G.B. (Ben), *Twee eeuwen Gelderse bakstenen. De baksteenfabricage in Gelderland in de negentiende en twintigste eeuw* Aalten 2008. Prijs: € 30,—.

Geert Visser

De Canon van Lingewaard

Al jaren klinkt de klacht dat Nederlanders te weinig van hun geschiedenis weten. Mensen denken dat Karel de Grote en Karel V broers zijn of dat Napoleon zo'n 500 jaar geleden Nederland inlijfde bij Frankrijk. Om iedereen meer bewust te maken van zijn geschiedenis – en van de eigen identiteit die daarmee samenhangt – heeft een commissie onder voorzitter Frits van Oostrum in 2006 een lijst samengesteld. Zij selecteerde vijftig onderwerpen waarvan iedere inwoner van ons land iets behoorde te weten: de *Canon van Nederland*.

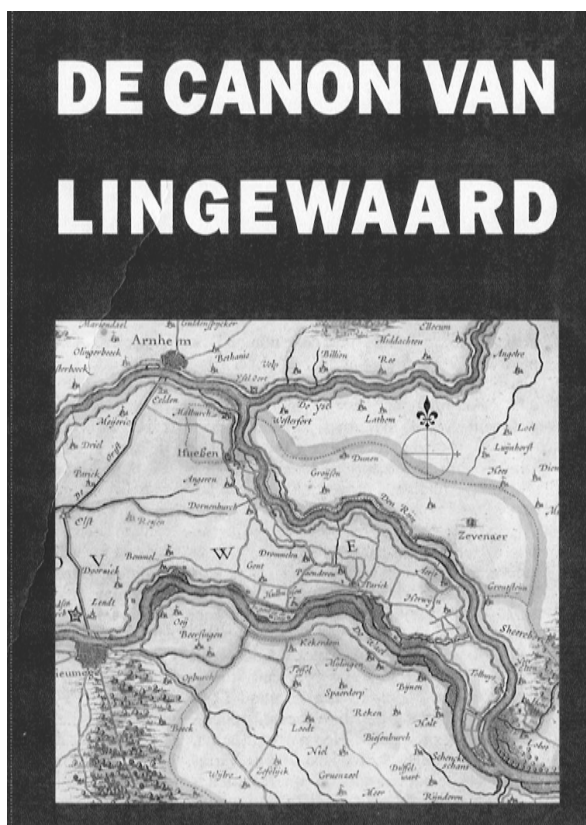
Oudere katholieken kennen ongetwijfeld nog de drie canonborden die tijdens de mis op het altaar stonden. Dat waren platen met de vaste gebeden die de priester iedere mis moest bidden. Een canon moet gezien worden als een aantal vaste ijkpunten die steeds terugkomen en waarvan iedereen kennis moet hebben. Tot die Nederlandse canon horen o.a. de hunebedden, de bekering tot het christendom van de 'heidenen', Michiel de Ruyter en Anne Frank. Nu is het niet de bedoeling dat mensen alleen iets van Anne Frank weten, maar haar weten te plaatsen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Anne Frank als 'venster' om verder in de geschiedenis te kijken.

Lingewaard

De *Canon van Nederland* kreeg al heel gauw navolgers: de canon van de wetenschap, de canon van bekende Nederlanders, de canon van Arnhem en ga zo maar verder. Er barstte een ware *canonitus* los in ons land.

In dit kader nam de Stichting Streekmuseum Over-Betuwe in Bemmeler – die onder meer het Monumentenboek van die voormalige gemeente en een publicatie over de steenfabrieken in de Oost Betuwe verzorgde – het initiatief om een canon voor Lingewaard te maken. Achterliggende gedachte is om inwoners van de oude gemeenten Bemmeler, Gendt en Huissen kennis te laten maken met de gemeenschappelijke elementen van hun geschiedenis. Lingewaarders en een geschiedenis van Lingewaard bestaan natuurlijk niet in een gemeente die pas in 2001 is ontstaan. Het is de vraag of dat ooit gebeurt, zelfs of dat wenselijk is. Vanaf de twaalfde en dertiende eeuw zijn Huissen, Gendt en Bemmeler in politiek en bestuurlijk opzicht hun eigen gang gegaan.

Maar ondanks het 'eigen verleden' van de drie gemeenten, is er veel dat de bewoners bindt. Huwelijken en kermisbezoek, koop en verkoop van producten, taal en godsdienst lieten zich niet

ringeloren door een dorps- of gemeentegrens. De gewone man en vrouw uit Huissen en Angeren of Gendt en Haalderen waren zich nauwelijks bewust dat ze in verschillende gemeenten woonden. In de canon van Lingewaard is gezocht naar gemeenschappelijke elementen, zonder de verschillen te ontkennen. Dat bleek uit de speelse plaagstootjes waarmee de leden van de werkgroep die aan de canon werkten, elkaar af en toe probeerden te prikkelen.

Werkgroep

De werkgroep die naast twee leden van het Streekmuseum bestond uit vertegenwoordigers van de historische kringen uit Bemmelen, Doornenburg, Gendt en Huissen, heeft 35 onderwerpen geselecteerd die bepalend zijn geweest voor de geschiedenis van het huidige Lingewaard.

Het gaat te ver om al die onderwerpen, die chronologisch gerangschikt zijn, allemaal op te noemen; vandaar een selectie daaruit: prehistorie, kerstening, handel en steden, aanleg van dijken, de Tachtigjarige Oorlog in de Betuwe, het Pannerdensch Kanaal, steenfabrieken, fort Pannerden, de sociale beweging, wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en het onderwijs.

Bij ieder onderwerp is dezelfde werkwijze gevolgd. Als uitgangspunt is een bepaalde gebeurtenis genomen. Deze is in de historische context gezet waarbij zoveel mogelijk geprobeerd is recht te doen aan alle kernen. Tot slot kijken we wat ons in 2009 nog herinnert aan die periode uit de

geschiedenis. Een voorbeeld maakt dat duidelijk. Het onderwerp over het hof- en leenstelsel uit de Middeleeuwen wordt ingeleid met verwijzingen naar oorkonden waarin edelen boerderijen in Angeren, Haalderen en Doornenburg aan een klooster schonken. Het domaniale of hofstelsel dat op deze manier ontstond was nodig om in een tijd van geldschaarste de economie draaiend te houden. De boeren (horigen) moesten op bepaalde plaatsen belasting aan de eigenaar – in dit geval het klooster – betalen. De Munnikhof, een plaats waar dat gebeurde, doet ons nu nog aan die tijd denken. Vier afbeeldingen verduidelijken de tekst.

Valkuil

De werkgroep heeft gekozen voor 35 onderwerpen. Het hadden er voor evenveel geld meer of minder kunnen zijn. Wij hebben ons bij de keuze – een paar keer na langdurige discussie – laten leiden door wat leden van de historische kringen ingebracht hebben. De keuzes hadden anders kunnen zijn. Dat geldt ook voor de uitwerking ervan. Geprobeerd is om alle kernen van Lingewaard aan bod te laten komen en dat lijkt redelijk gelukt. ‘Alles’ beschrijven is in een canon niet mogelijk en dat hebben de auteurs dan ook niet geprobeerd. Een uitgebreide literatuurlijst biedt voldoende aanknopingspunten voor lezers die meer van een onderwerp willen weten. Zo biedt de canon, volledig in kleur en met meer dan 140 illustraties ‘voor elk wat wils’.

Presentatie

De Canon van Lingewaard wordt op zaterdag 14 maart om 14.30 uur gepresenteerd in de Antoniuskapel in Huissen. Belangstellenden zijn hierbij van harte welkom. **Na afloop kan ieder lid van de Historische Kring Gente bij inlevering van de losse bon in deze Ganita mare het boek kopen voor € 7,50.**

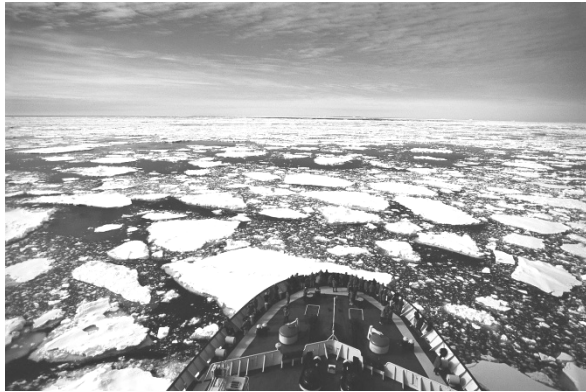
Dat kan ook tegen dezelfde prijs tijdens de openingstijden in *Villa Ganita*. In de boekhandel kost het boek € 8,50.

Geert Visser

IJs en kou in de Oorlogswinters

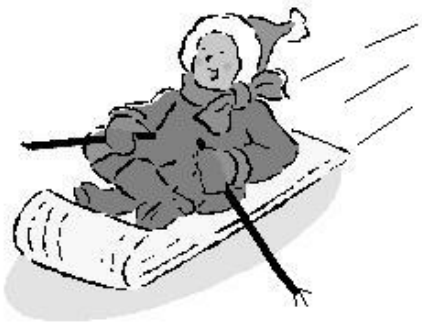
In twee Oorlogswinters werd de dichtgevroren Waal door boten opengebroken om de goederen voor Duitsland te kunnen blijven aanvoeren. (*redactie: 1942/1943 en 1944/45 waren erg koud*)

Ik herinner mij de grote boot de Siberië en de Spitsbergen. De één voerde boven op het ijs; hij was zo zwaar dat hij er dan doorheen zakte en grote schollen van de ijskorst afbrak. Dat gebeurde tegen de stroom in. De grote stukken ijs die stroomafwaarts dreven, werden dan door een kleinere boot, die een versteviging aan de kop had, in

kleinere stukken gebroken. Op een zeker moment ging het gedeelte dat nog dichtgevroren was bewegen zonder hulp van bovengenoemde boten. De Waal die kruit, zeiden wij toen. De ijsvloer dreef met de stroom mee. De boten wisten geen raad om weg te komen, want kruierend ijs was heel sterk.

De schollen stonden een keer bij ons tegen het huis aan. Er had zich een ijssdam gevormd. Wij zouden daardoor eigenlijk van de polder weg moeten voor het hoge water, maar we hadden geluk. De dam brak door en het water werd niet zo hoog als men gedacht had. Een stuk van die ijssdam heeft heel lang op de lange krib gestaan voordat die smolt. Er was ook een spreuk hierop: dur uut, dur uut, de Woal die kruit.

Wij hadden als kinderen veel plezier met schaatsen en stuikeren. Dan zat je op een slee met twee stuikers, ronde stokken met van onderen een grote spijker. In elke hand een stuiker, stak je de punten in het ijs en dan trok je jezelf naar voren.

Ook deden wij mee aan een rosmolen. Dit was een grote paal die in het ijs gehakt en vast in de grond geslagen werd. Als het dan weer goed gevroren

had gingen wij met zijn allen, elkaar van achteren vasthoudende rondjes draaiende om die paal met de schaatsen onder. De laatsten kregen dan een enorme snelheid zodat zij los moesten laten. Dit was een heel gewaagde sport.

We konden ook wel eens over het ijs de Waal over lopen, een geweldige belevenis. Wel gevaarlijk als de ijsschotsen nog wat aanschoven. Wij waren een keer vanaf huis naar Kekerdome ge- gaan, maar het viel niet mee om terug te komen. Er vielen gaten tussen de schotsen. Springend van schots naar schots zijn we er toen nog over gekomen. Het was maar goed dat onze ouders het niet geweten hebben, dan waren wij nooit meer weggekomen.

**Henk Meijer
Doornenburg**

Voor een nieuwjaarswens is het bij het uitbrengen van deze Ganita mare eigenlijk een paar maanden te laat, hoewel we onze leden natuurlijk wel veel voorspoed gunnen. Maar toch willen wij hier eens een deel van de Nieuwjaaradvertenties van 40 jaar geleden plaatsen. Leuk om te zien welke firma's er nu nog van over zijn.

S. B. JANSSEN en ZN.

VIVO
levensmiddelenbedrijf

wenst allen

EEN ZALIG EN VOORSPOEDIG 1969

Wij wensen u een **ZALIG EN VOORSPOEDIG 1969**
en danken voor het vertrouwen dat gij
ons schonk in het afgelopen jaar !

Rijwiel- en Bromfietshandel Benzinepompstation
annex reparatie-inrichting BP

A. J. PETERS - Gendt
DORPSSTRAAT 33 A - TELEFOON 1632

zalig nieuwjaar

aan familieleden, cliëntèle en bekenden

Mevrouw **W. J. C. SCHAARS-KAMPSCHREUR**

Café RESTAURANT

„HET WITTE PAARD”

Dorpsstraat 58 - Gendt

VOOR VERTROUWEN EN WEDERZIJDSE WAARDERING GAAN WIJ WEER NAAR :

Schildersbedrijf J. G. Jansen

St. Maartenstraat 40 - GENDT - Telefoon 1567

Steeds scherp concurrerende prijzen !

Wij wensen cliëntèle, vrienden en bekenden

een voorspoedig 1969

CLIENTÈLE - FAMILIE - VRIENDEN

een voorspoedig 1969

★

Bakkerij ROELOFS - Gendt

FAM. H. RENSEN

GROENTE- EN FRUITHANDEL
Dorpsstraat 22 - GENDT

wenst allen een zalig nieuwjaar

en dankt tevens allen voor het genoten vertrouwen in '68

Wij wensen **VRIENDEN - FAMILIE EN CLIENTEN**

een voorspoedig 1969

★

Kapsalon - Parfumerie - Ped. en Manicure

TH. MESSINK

Dorpsstraat 21 A - GENDT - Telefoon 1550

Gendt

BLOEMENMAGAZIJN
EN KWEKERIJ „FLAMINGO”

wenst allen een zalig nieuwjaar

Ook voor het komende jaar zijn wij uw
adres voor :

- ★ **BRUIDSBOEKETTEN**
- ★ **GRAFWERK en**
- ★ **BLOEMWERK voor elke gelegenheid**

GENDT - KAPELSTRAAT 20 - TELEFOON 1463 - 1776

GARAGE VAN SAMBEEK

DORPSSTRAAT 12
G E N D T

wenst allen een

zalig en voorspoedig nieuwjaar

Zalig nieuwjaar

CLIENTÈLE - FAMILIE - VRIENDEN

H. NUYEN

DAMES- EN HERENKAPPER

HULHUIZEN - G E N D T - TELEFOON 1516

J. W. J. LOEFF en ZN.

LANDBOUWWERKTUIGEN EN SPROEIMACHINES

wenst allen een

zalig nieuwjaar

TH. J. BISSELINK

SCHILDERSBEDRIJF - GENDT - TEL. 1431

wenst allen

een zalig nieuwjaar !

H. J. Nienhaus

DORPSSTRAAT 9 - GENDT - TELEFOON 1422

Vertegenwoordiger van NEZIFO en de NEZAM
en voor alle verzekeringen, wenst hiermede al
zijn verzekerden en familie een

GELUKKIG EN GEZEGEND NIEUWJAAR !

Schildersbedrijf NIJS

GENDT (O.B.)

wenst familie, vrienden en cliëntèle een

zalig nieuwjaar

Fa. Janssen-Kempkes

SCHOENHANDEL EN REPARATIE-INRICHTING

wenst allen een

zalig nieuwjaar

Een gelukkig en zalig nieuwjaar

wensen wij familie, cliëntèle, vrienden en bekenden

INTERNATIONAAL TRANSPORTBEDRIJF

J. H. Schaars, Dorpsstr. 2, Gendt

De Ring

*Gelieve mèt stèmverhèffing te lèze.
En nie dinke, hi'j is nie goed wies.*

Mien moewder was 'n fen van de heilige Antonius. En da was vurnamelijk vanwège 't feit, dat die heilige man de minse nogal us hulp aj wa kwiet bun. Volges de Katholieke Encyclopedie is hi'j patroon vur "Verloopen zaken".

Ien 1966 bu'k mè mien vrouw en twee kiendere, op vakantie ien Italië us dur de stad Padua gereje. Dor stee een grote en mooie baseliek, toegewijd aon Sint Antonius. Riet, mien vrouw moch dor nie mee nor binne, umda ze vanwège de zommer ietewat te schaars gekleed was. Niks ongewoons ien die umstreke. Nao de bezichtiging zien we dor nor 'n souvenirwinkeltje gegaon en dor heb ik toe 'n mooi Antoniusbeeldje vur mien moewder kunne kope.

Mien moewder was 'n fen van de heilige Antonius en gebruikte de oproep nog alles "Heilige Antonius goeie vriend, mak dat ik de ... trug viend". Sinsdien hèmme wi'j knap veul spulle, die kwiet ware, trug gevonde.

As tur iets van 'n bitje belang kwiet was, zette mien moewder 'n keijeske bi'j Antonius op den boewzem (schoorsteenmantelschap) ien de vurkamer. Ik wit nie of da van de keijes was wormee de linker èllebaog mee van Antonius vurbrand wier of da de heilige nie zo veul op ha mèt de hitte van de vlam.

Ge kun 't gleuve of niet. Ik hèn nog al ins kontakt mèt de heilige as ik wa kwiet zie. En as da nie gaauw hulp, dan dink ik dat tie 't te druk hèn mè andere minse die ok wa kwiet zien.

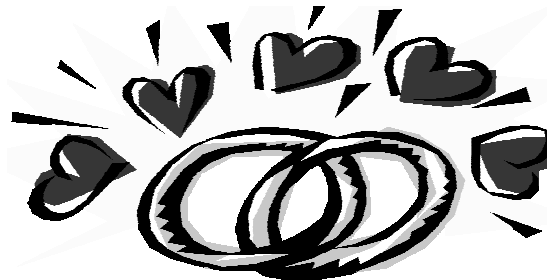
Ge zul ien tussetied wel dinke, wat hèn dat now allemol mèt **'De Ring'** te make. Da kum now:

Dinsdag 4 november 2008, mos ik geprik worre ien de Leemhof vur de trombosedienst en dan hoog nodig nor de kapper en o ja, ok mien knip, 'n bitje mager, bi'jvulle bi'j de bank.

Ik ston op tied op en gieng èrs us uitgebreid 'n hortje ien bad ligge. Dan 't gewone stramien: afdreuge, scheiere, ontbijt, op de fiets. Ut liep lekker, mèt 'n goed uur wa'k wèr thuus. Toe kwam 't: Ik zal 't zo kort meugelijk make. Gewoon tegetrouw vuul ik nor mien knip ien de konttes en nor de trouwring aon mien linker ringvinger. Enwat now? Gin ring, oh God, wa now? Wanneer vur de laotste keer gevuld?, waneer dit, hoe dat? Alles overhoop gezèt, alles afgezoch.

Antonius van Padua gewaarschouwd. En nog us. En nog us. Bi'j de Leemhof, bi'j de kapper, bi'j de bank naogevraag. Verschrikkelijk, mien trouwring, zowat vieftig jaor oud, Mèt de iengegraveerde tekens :

26-12-1958	Riet	29-12-1959
(Verloofd	naam	getrouwd)

De volgende dag, woensdag, kwam Rikie. Ze kum al as jaor en dag op de woensdagmer de boel op orde brènge. Ik vroeg of ze ok links en rechts us wou uitkieke. En ik gieng nor de Hiestorische Kring. Toe ik dorvan terugkwam um kwart over twaolf zei ze da ze niks gevonde ha. Ze was mèt 't werk zowat klaor en gieng nog èkkes norbove. 't Duurde nie lang of ze kwam wèr nor onderen en vroeg met de vingers umhoog: "Was gi'j da kwiet?"

Ze had de ring gevonden, achter de closetpot die ien 'n hoek van de badkamer stee. Kennelijk er achter gerold tijdens het afdreuge mèt de badhanddoek.

Ik hèn Rikie gleuf ik, toe vur de èrste keer van mien leve gekus hèn!

Harrie Scholten

Ik hèddum wèr um mien linker ringvinger!!!

De lezing over tabak die in februari bij ons gehouden is, was aanleiding voor Piet Peters tot het volgende verhaal dat speelt in de oorlogstijd, toen hier in de Betuwe opnieuw tabak verbouwd werd.

Een veld met manshoge tabaksplanten

Tabak in de Tweede Wereldoorlog

Al gauw werd in de oorlogsjaren tabak verbouwd. Na de lagere school, in 1941, kreeg ik al snel werk bij een gemengd bedrijf, dat van Jan Bouwman in de Angerensestraat.

Jan Bouwman

Ik zocht net zolang, tot ik bij een groentekweker 40 kleine plantjes kon krijgen voor een paar centen per stuk. Ik was dolgelukkig en vroeg vader om een stukje grond. Vader had een hofstede van ½ ha. En zo werden

Mijn eerste beroep was spreekuwendjager. Met een ratel verjaagde ik de spreekuwen. In de zomer waren er al enkele mensen die tabak verbouwden. In 1942 werden dat er al meer. In 1943 ging ik op een avond naar Huissen op zoek naar tabaksplanten. Ik

zocht net zolang, tot

de plantjes gepoot, begoten en vertroeteld. In de herfst werden de bladeren geoogst, gekerfd en te drogen gehangen. Het resultaat was 5 kg droge tabak.

Maar gewone, droge tabak die niet vakkundig bewerkt wordt, brandt niet, wat je ook probeert. Maar zonder geluk vaart niemand wel. Jan Bouwman, mijn werkgever, had een broer en die runde het Bergh Hoofdse veer, een klein, met de hand gedreven pontje over een stukje oude Rijn dat liep van Lobith aan de oostzijde langs Herwen en Aerdt en tegenover Angeren in de Rijn kwam. Die Willem Bouwman had bekenden bij de tabaksfabriek Turmac in Zevenaar. In die tijd van kommer en kwel en tekort aan levensmiddelen was iedereen in de weer met van alles en nog wat. Jan Bouwman zei dat zijn broer Willem

tabak liet bewerken bij Turmac in Zevenaar. Ik kon mijn tabak ook meegeven, dat was akkoord met Willem. En ja hoor, na enkele weken kreeg ik 7 pond prima tabak terug en wij konden sigaretten ervan rollen of een pijp roken.

Wij hadden thuis geen elektriciteit, want we woonden 175 m van de harde weg. Vader pleegde overleg met moeder nadat we een varken hadden geslacht. “Als we nou eens een hutspot (1 stuk spek, 1 leverworst, 1 bloedworst en 1 metworst van 3 kg) aanbieden aan de man van de PGEM en vragen of hij ons daarvoor op de elektriciteit kan aansluiten?”. Mijn vader ging op pad en bij de man binnen deed hij zijn verhaal en bood de hutspot aan. De PGEM-man (*redactie.: in die jaren was dat dhr. Stift, later opgevolgd door B. Wegh als regiochef van de PGEM, nu NUON*) zei: “Peters, ik heb overal gebrek aan, maar met een hutspot kan het echt niet”. Vader had hem een shaggie laten roken en hij zei: “Prima tabak, Peters”. Mijn vader kreeg een ingeving: “en voor de hutspot met 1 pond tabak erbij?”. Stift zei voor de stroom te zullen zorgen, als vader voor de palen zorgde. Zo gezegd, zo gedaan. Er werden 4 palen 1.70 m diep ingegraven en in januari 1944 hadden wij stroom in huis, met 2 lichtpunten aangelegd door Koen Hartog.

Dit is een waargebeurd verhaal over tabak in een tijd dat levensmiddelen verzamelen dagelijks werk was.

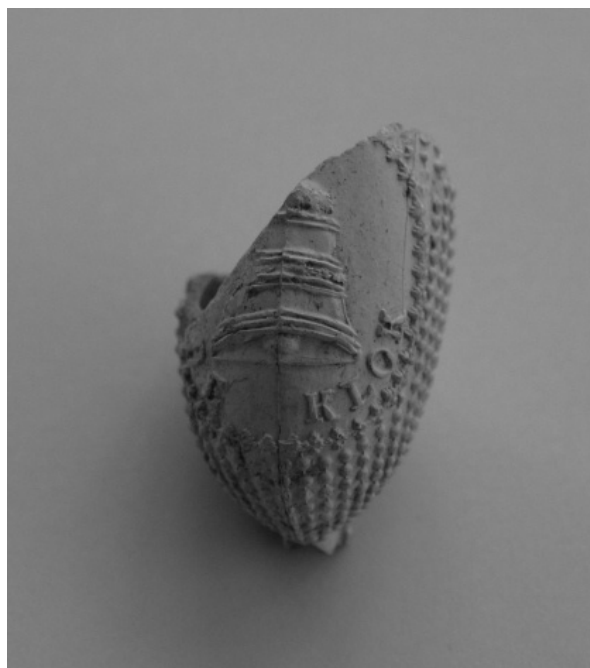
**Piet Peters
Doornenburg**

Een Gendts pijpje

Tabakspijpjes, je vindt ze nog regelmatig. Bij het spitten in je moestuin of een wandeling langs de Waal.

Ons kringlid Kees van de Laarschot heeft een mooie collectie pijpjes in zijn vitrine thuis. Onlangs kon hij zijn verzameling aanvullen met een bijzonder Gendts pijpje, afkomstig van Jos Otten, Borden 5 te Doornenburg. Die had het pijpkopje gevonden op het land tussen Doornenburg en Hulhuizen. We kunnen dit pijpje zien als een reclameobject voor het café De Klok, zoals de afbeelding hieronder wel duidelijk zal maken.

Kees heeft Joke en Cas van café De Klok gevraagd of zij het pijpje kenden. Volgens Joke bestaat er nog zo'n pijpje. Wie het op dit moment in bezit heeft, is niet bekend. Het pijpje is volgens Joke gemaakt in opdracht van de vorige eigenaren van De Klok, de familie Schaars.

Helaas is het afgebeelde pijpje niet compleet; de steel ontbreekt en van de kop is maar tweederde overgebleven. De breukvlakken zijn niet vers. Navraag leert, dat het waarschijnlijk rond 1900-1920 gemaakt is door de firma Goedewaagen uit Gouda.

Zo'n stenen pijpje was een product dat snel kon breken. Meestal vinden we dan ook alleen maar de resten van deze pijpjes terug. De kleipijp is van oorsprong een Engelse vinding en naar Indiaans voorbeeld gemaakt van gebakken klei. Men

gebruikte een vette, ijzerarme kleisoort die bestond uit zuiver kaolien: een zacht en uiterst korrelige, sneeuwwitte porseleinaarde, ontstaan uit veldspatrijk gesteente. De meest voorkomende was de witte pijp. Later toen men hogere temperaturen kon bereiken, ontstonden de pijpjes van porselein die minder kwetsbaar waren. We kennen ook nog de rode en de zwarte pijp, maar ook pijpen gemaakt van meerschium, die op zeer kunstige wijze werden gesneden.

In het begin van de tabaksteelt, eind 16^e eeuw, was de tabak zo kostbaar dat die gerookt werd in pijpen met een heel kleine kop. Aan de hand van het model kunnen we dus zien hoe oud een pijpje is. Het Gendts pijpje is gemaakt van witte pijpaarde. Het is een recent model met een grote kop.

Aan de voorzijde is in een ovaal een klok afgebeeld, omlijst door hartvormige motiefjes. Onder in het ovaal staat de tekst DE KLOK. De rest van de kelk is voorzien van bolletjes geplaatst in cirkels met het middelpunt op de achterzijde van de pijp.

Hoe de steel eruit heeft gezien is ons nu nog niet bekend. Zijn er mensen die ons meer kunnen vertellen over dit Gendts pijpje, laat het mij dan even weten.

Gerard Janssen

Telefoon 0481 422239

Overleden

Wegens overlijden hebben wij afscheid moeten nemen van ons (gezins)lid:

Annie Goris-Campschreur,

echtgenote van Leo Goris

Geboren op 25-5-1951

Overleden op 6-11-2008

Johanna Gerarda (Anneke) Hutmacher-Scholten, zus van bestuurslid Harrie Scholten

Geboren 17-3-1916

Overleden op 18-1-2009

Hendrikus Cornelis (Hennie) Scholten,

echtgenoot van Ini Scholten-Van Bon

Geboren op 17-8-1934

Overleden op 21-1-2009.

Wij wensen de familieleden, vrienden en bekenden veel sterkte met het verwerken van dit verlies. Dat de mooie herinneringen de overhand mogen krijgen op het verdriet.

Welkom nieuwe leden

Uit Gendt, tenzij anders vermeld:

Mevr. W. Jansen van Beek

Mevr. E.J. Rasing-Peters

Mevr. A. Gerdse

Mevr. D. van Groningen-Janssen

Dhr. J.A. Rasing

Mevr. G. Lentjes-Willemsen

Mevr. H.M. Razing, Haalderen

Mevr. M. Lentjes

Mevr. T. Zweers-Rasing

Dhr. L.H. van Schaijk

Mevr. M. Arends, Nijmegen

Mevr. J.M. Pricken-Been

Dhr. E.J.F.M. Viergever

Inmiddels hebben we 544 leden!!!

Colofon:

e-mail: historischekringgente@betuwe.net

website

www.historischekringgente.nl

Redactie Ganita mare:

Yvonne de Boer-Ravestein

Mia Gerrits-Bouwman

Henk Klaassen

Geert Visser

Onze redactie is te bereiken via bovenstaand

e-mail adres, maar ook op de in de kolom

hiernaast genoemde adressen en telefoon-

nummers

Huisvesting: in 'Villa Ganita'

Nijmeegsestraat 19, 6691 CK Gendt

Betalingen:

Hist.Kring Gende te Gendt

bank 1164 26 705

Drukwerk Ganita Mare: DATADRUk Gendt

Bestuur Historische kring Gende

Voorzitter: Geert Visser,

Kard. de Jongstraat 2, 6687 LG Angeren,
tel. 026 3256718

Secretaris: Yvonne de Boer-Ravestein,

Waterwolf 31, 6681 TH Bommel,
tel. 0481 422400

Penningmeester: Geert Witjes,

De Haspel 9, 6691 PP Gendt,
tel. 0481 422851

Foto- en knipselarchief: Riet Berends-Peters,

Baron van Gendtdaan 7, 6691 ZH Gendt,
tel. 0481 422471

Genealogie: Mia Gerrits-Bouwman,

Steenakker 11, 6691 DM Gendt,
tel. 0481 423543

Archeologie en geografie: Gerard Janssen,

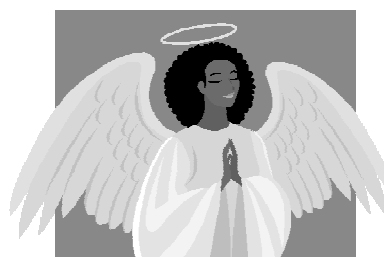
Nijverheidsweg 15, 6691 EZ Gendt,
tel. 0481 431324

Presentaties: Henk Klaassen,

v.d.Duyn van Maasdamstr. 8, 6691 CT Gendt,
tel. 0481 424253

Religie en restauratie: Tom Nahon,

Langstraat 55, 6691 EB Gendt,
tel. 0481 422151

Algemene Zaken: Harrie Scholten

Hendrik Braamstraat 2, 6691 ZD Gendt,
tel. 0481 421503

Welkom op de maandagavond vanaf 2000 uur en op de woensdagmorgen vanaf 0930 uur.

Al is het alleen maar voor de koffie

Bjènt zei:
Wo'j nog mee ète? Dur zit nog wel 'n vrètsel ien de pan!